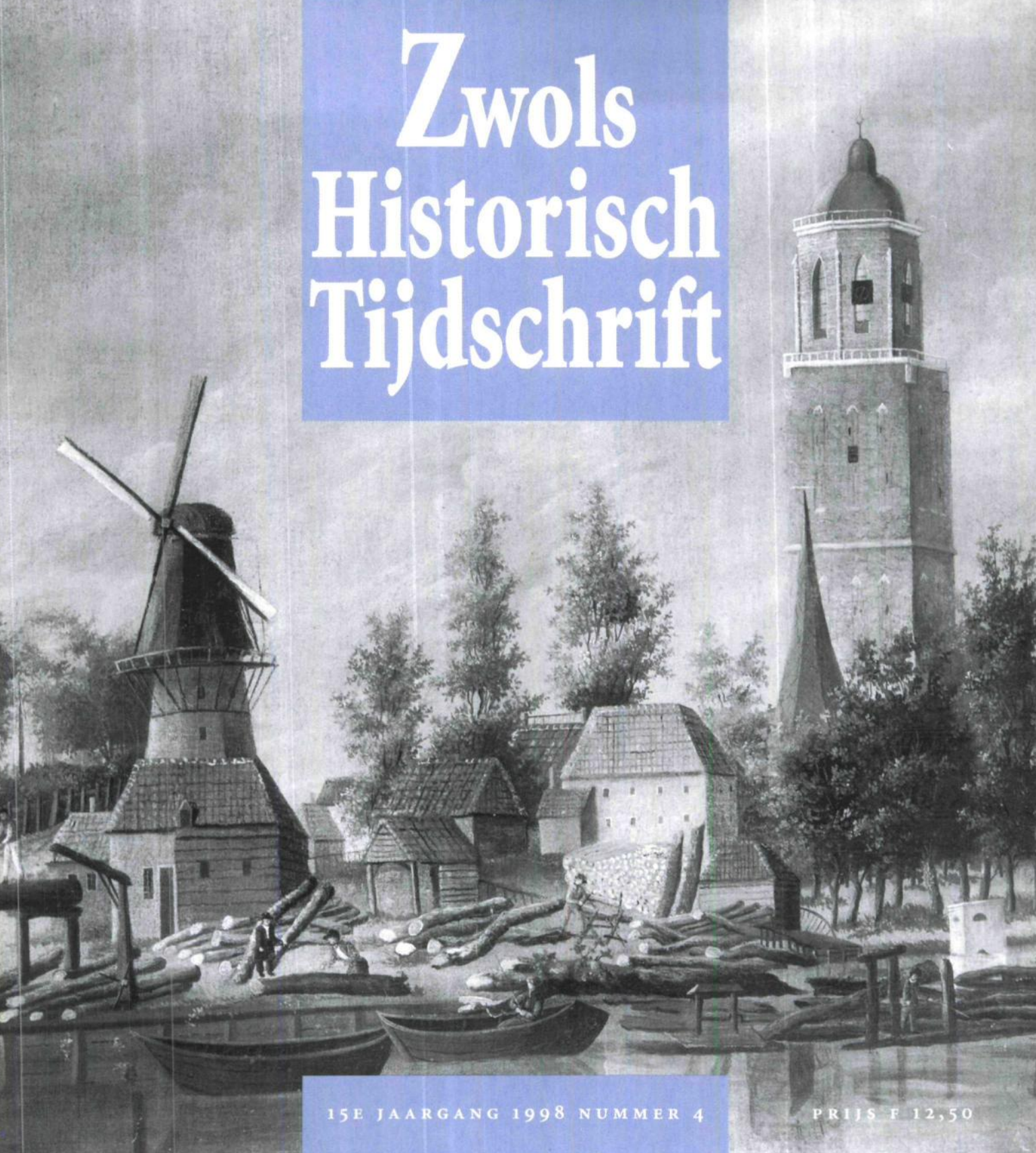

Zwols Historisch Tijdschrift

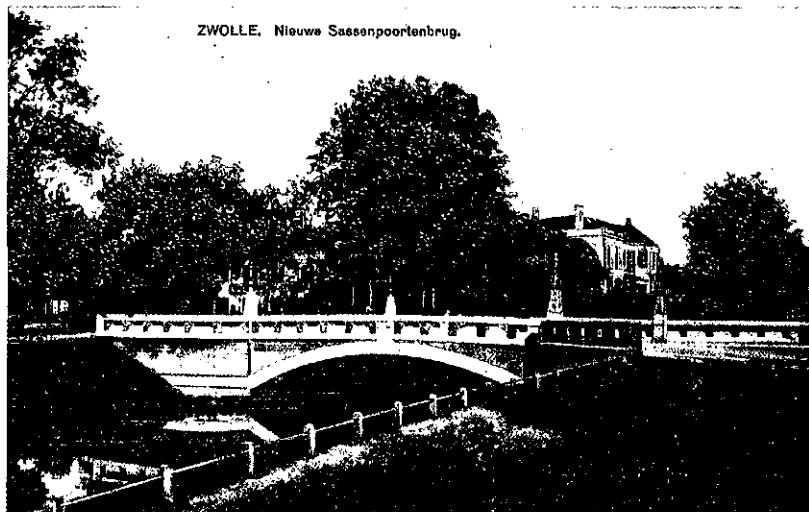

15E JAARGANG 1998 NUMMER 4

PRIJS F 12,50

Groeten uit Zwolle

Annèt Bootsma-
van Hulten en
Wim Huijsmans

Ansichtkaart Sassenpoortenbrug 1913

Donderdag, 6 Nov. '13

Lieve Gerard!

Zoo juist ontvingen we het mandje met waschgoed. Wat is dat lang onderweg. Ik zal je morgen Vrijdag dadelijk het gevraagde toezenden per postpakket, waarin ook een sportblouse.

Denk vooral op je neus, dat je daar niet aan peutert. Jo heeft het ook gehad, doch het was na gebruik der zelf gauw genezen. Heb je Mevrouw Hostenbach het pakketje al bezorgd of laten bezorgen? Je hebt me veel plezier gedaan met je brief, wel, wel vent, ga maar zoo door. Met Kersttijd zullen we pret maken. Ik ben zeer over je tevreden. Cor is weer beter, doch is zoo speelsch, dat er van leeren zoo weinig komt.

Morgen schrijf ik een brief in 't pakje. Alles is hier wel. Hans ook.

(Manchetknoopen ook morgen)

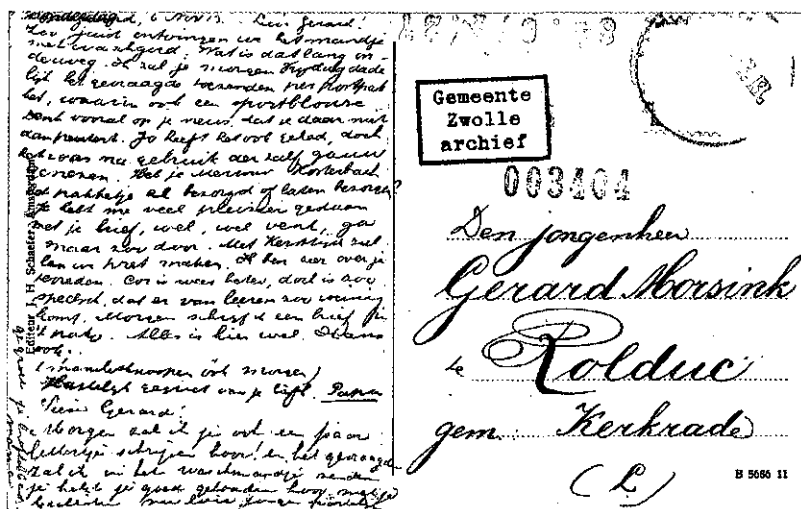
Hartelijk gegroet van je liefh. Papa.

Lieve Gerard!

Morgen zal ik je ook een paar lettertjes schrijven hoor! en het gevraagde zal ik in het waschmandje zenden. Je hebt je goed gehouden hoor met je besluiten, nu lieve jongen, hartelijk gegroet, je liefhebben-de mama.

Gerard Morsink ging in september 1913 op veertienjarige leeftijd naar het klein-seminarie in Rolduc. Seminaristen kwamen alleen met kerst, pasen en de zomervakantie naar huis. De ouders van Gerard woonden in Zwolle aan de Veerallee nr. 22. Jo (11) en Cor (8) waren zijn broertjes. Na twee jaar brak Gerard zijn studie in Rolduc af en kwam hij weer in Zwolle wonen.

Voor de geschiedenis van de Sassenpoortenbrug wordt verwezen naar Groeten uit Zwolle in het eerste nummer van de lopende jaargang.

Redactioneel

Inhoud

Herhaalt de geschiedenis zich? In deze aflevering van het Zwols Historisch Tijdschrift komt in twee bijdragen een thema aan de orde dat vandaag de dag weer actueel is. Deze herfst lagen er zandzakken op de Thorbeckegracht als bescherming tegen het hoge water. De wateroverlast in vroeger tijden langs deze gracht wordt zeer beeldend beschreven in het bijzondere gedicht 'De Diek' van wijlen mevrouw Annie Scheffer. Het dateert uit 1945 en is gesteld in onvervalst Zwols, een unicum voor ons tijdschrift.

Dat Zwolle vanouds voortdurend geteisterd werd door overstromingen komt ook ter sprake in het artikel over de eerste Zwolse stadsarchitect, Derk Zwens, van Miriam Schneiders.

Familiedrama's blijken eveneens een verschijnsel van alle tijden te zijn. In de bijdrage van Ben Kam over Jacomina, vormt dit gegeven een leidmotief met alle gruwelijke en tragische consequenties van dien.

Wil Cornelissen haalt weer prachtige herinneringen op; ditmaal aan zijn catechisatie bij de vermaarde 'rode' dominee Horreüs de Haas. Tenslotte de briefkaart; de kerstsfeer indachtig gaat die dit keer over een Zwols seminaristje uit 1913.

Wij wensen u veel leesgenoegen en uiteraard een gezond en voorspoedig 1999.

Groeten uit Zwolle	Annèt Bootsma-van Hulten en Wim Huijsmans	110
Jacomina: een gerechtelijke dwaling in 1728?	Ben Kam	112
Derk Zwens, Bouwmeester en Inspecteur van Stadsgebouwen te Zwolle, 1777-1820	Miriam Schneiders	122
De Diek	Annie Scheffer	135
Catechisatie	Wil Cornelissen	139
Literatuur		140
Mededelingen		141

Jacomina: een gerechtelijke dwaling in 1728?

Ben Kam

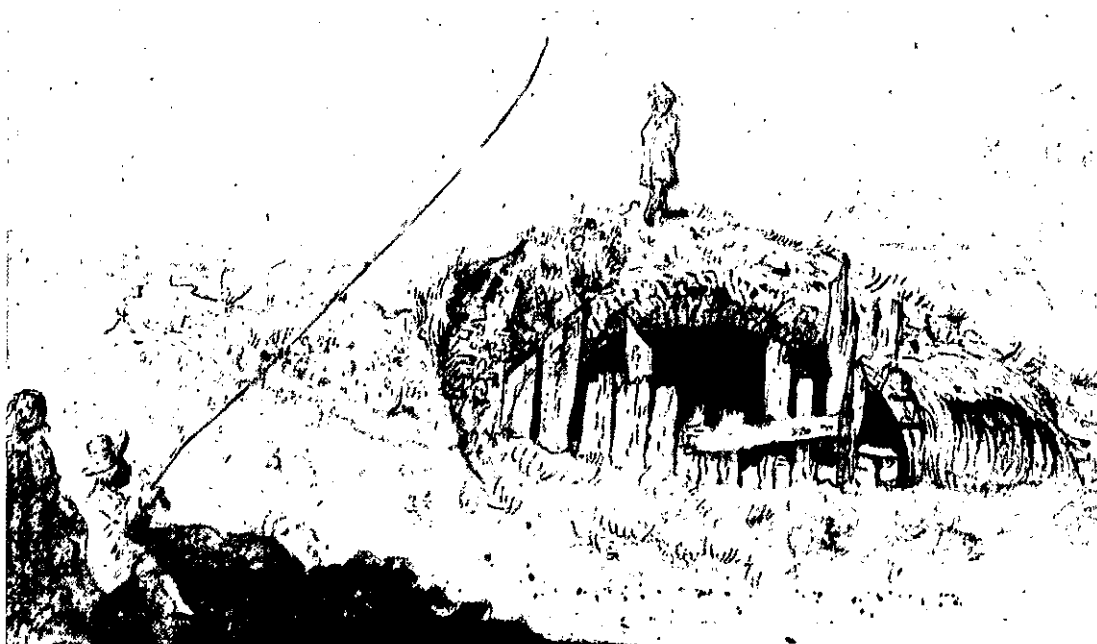
Over de lijfstraffen in Zwolle zijn al eerder publicaties verschenen. Tot nu toe is echter niet diep ingegaan op de procesvoering en de strafmaat. Het 'geval Jacomina' was aanleiding om nader literatuur- en archiefonderzoek hiernaar te doen. De bedoeling van het onderzoek was om na te gaan of er motieven zijn te vinden die de zwaarste straf uit het rechtboek, 'levendig radbraken van onder op' kunnen rechtvaardigen bij een kennelijk psychisch gestoorde vrouw van nog geen dertig jaar oud. Dit onderzoek heeft zich niet beperkt tot de procesvoering en de uitvoering van de straf: de leefomstandigheden van Jacomina, de omgeving waar ze woont en het beeld van het dagelijks leven in de stad geven zulke interessante feiten over Zwolle in het begin van de achttiende eeuw, dat een beschrijving daarvan de moeite waard lijkt.

De feiten, die opgespoord zijn door de uitgaven van de stad voor het straffen van misdadigers na te gaan, spreken voor zich. De maandrekening van 1728 vermeldt een aantal posten voor apprehensie, detentie en executie van Jacomina Jannes, 'geëxecuteerd den 24 maj 1728.'¹ Jacomina Jannes is een 26-jarige vrouw, die in de nacht van 2 op 3 mei 1728 in haar woning man en twee kindertjes heeft vermoord. Zij gebruikt hiervoor het mes van haar man, die mandenmaker is en dit mes altijd bij zich draagt. Als hij naar bed gaat, legt hij het neer op de stoel naast de bedstee, waarin het hele gezin gezamenlijk pleegt te slapen.

Soldatendochter huwt soldaat

Jacomina is op 4 november 1701 in Leeuwarden gedoopt als dochter van de beroepssoldaat (hij is in 1727 nog steeds in dienst) Johannes Harmens en

Pentekening van Jan Grasdorp van de Zwolse vestingwerken (Stedelijk Museum Zwolle).

van Teupke Jans. Hij is soldaat in de compagnie van Capitein Merwede en doet in Leeuwarden belijdenis op 13 maart 1700.² Jacomina komt op de een of andere manier in Zwolle terecht. Er is geen attestatie te vinden van haar overschrijving. Zij gaat op 26 juli 1721 in ondertrouw met Jan Alberts, een jonge man uit Assendorp. Zij trouwen op 17 augustus te Zwolle met als getuigen Hendrik Jansz en haar moeder, Cathryne Johannes. Op 6 september 1722 wordt een zoon Albertus gedoopt. Deze moet jong zijn overleden, want na zoon Johannes op 14 januari 1724, komt er een tweede Albertus ter wereld op 28 juli 1726.

De echtgenoot van Jacomina, de mandenmaker Jan Alberts, staat ook bekend als Jan van den Doevelaar. Hij werkt sinds zijn ontslag uit militaire dienst, zo'n jaar of acht geleden, bij Willem Franke. Franke woont in de Hagensteeg. Of zijn mandenmakerij daar ook is gevestigd is nergens uit de verhalen op te maken. De naam van de even verderop gelegen Mandjessteeg zou kunnen wijzen op het bestaan van mandenmakerijen in het stads gedeelte tussen de tegenwoordige Spoelstraat en Kerkstraat. Alberts heeft kennelijk enige zelfstandigheid in zijn werk: hij heeft een mandje 'aangenomen' in Assendorp.

Het gezin heeft een aantal jaren buiten de Sassenpoort in Assendorp gewoond, in de buurt van de Russeveltsteeg naast de Rijckeboer. De laatste is een veehouder die in het begin van wat nu de Assendorperstraat is zijn bedrijf heeft. De Russeveltsteeg is tot nu toe niet exact geplaatst maar komt voor in een aantal transportacten.³ Begin mei 1728 verhuist het echtpaar naar een huisje aan de rand van de Binnenbleek naast de Bastkuil.

Topografie van de stad

De binnenbleek is een stuk onbebouwd land, waarschijnlijk grasland, tussen de tegenwoordige Spoelstraat en de bocht van de Ter Pelkwijkstraat, waar nu een aantal herenhuisen en de Plantagekerk zijn gebouwd. De Ter Pelkwijkstraat is in 1728 de Grote Aa, het riviertje dat midden door de stad loopt en via Gasthuisplein en Grote Markt bij de Rode Toren de stad weer verlaat. Het is voor de aanleg van de huidige buitengracht de voortzetting van de Stuyversgracht, een waterloop door de

Weezenlanden parallel aan de Nieuwe Wetering. De Kleine Aa kruist de Diezerstraat, stroomt door de Smeden en zet zich voort als een smalle sloot tussen Nieuwstraat en Waterstraat tot ze bij het Hopmanshuis weer in de gracht uitmondt. In de omarming van deze riviertjes ligt de binnenbleek, waarvan de functie op de kaarten van Blaeu duidelijk is aangegeven met drogend linnen.

Op twee van de kaarten van Blaeu (ed. 1649 en 1657 Janssonius) is aan de overzijde van de Grote Aa, gezien vanaf de binnenbleek, een klein huisje getekend dat onder aan de wal moet hebben gestaan. Het ligt precies in het midden van de basis van het bastion 'Aan de Ziel', nu Ter Pelkwijkpark, maar wel onder tegen de wal aan. Wij realiseren ons vandaag de dag nauwelijks dat de gehele Wilhelminasingel (toen 'Aan de Wal' geheeten) een totale hoogte had van bijna zes meter!⁴ Wij genieten nu van een ruim uitzicht over de stadsgracht, maar in 1728 is daar geen sprake van: de stad is eng omsloten door een hoog verdedigingswerk, dat in zijn geheel als militair gebied wordt beschouwd. Het kent een arsenaal en militaire galg in het Genverbergbolwerk, een aantal kazematten in het Bolwerk 'Aan de Ziel' en een bunker in het Sassenpoortenbolwerk. 's Nachts worden deze verdedigingswerken door schildwachten bewaakt en er gaat regelmatig een patrouille over de wallen de stad rond. De schildwachten en de patrouilles kijken dus neer op wat er zich binnen de wal afspeelt.

De situatie uit 1649 is op de kadasterkaart van 1820 nauwelijks veranderd. Het huisje heeft het kadastrale nummer F 2113 en is in 1820 volgens de Eerst Aanwijzende Tafel van Grondeigenaren eigendom van de mandenmaker Albert Gerrits. Het grondoppervlak is op de kadasterkaart 6 x 10 meter. Wanneer men de situatie nameet op de huidige kadasterkaart ligt het huisje tussen de percelen Wilhelminasingel 20 en de huizen aan de Ter Pelkwijkstraat 2-8. Wie naast het huis no. 20 het gangetje inloopt, komt ook nu nog in een dieper gelegen tuin uit: het hoogteverschil is ongeveer 2 tot 2,5 meter ten opzichte van de huidige Wilhelminasingel.

Eind april 1728 verhuist Jacomina met man en kindertjes naar dit kleine huisje, dat waarschijnlijk

Gedeelte van de kadastrale kaart uit 1832, waarop de plaats van het huisje van Jacomina is aangegeven.

ook dient als mandenmakerswerkplaats. De twijgen waar de manden van worden gemaakt, moeten in water soepel worden gehouden. Men doet dit in een zogenaamde bastkuil, waar ook de eikenschors in wordt opgeslagen die in runmolens (eik = eek, Eekwalmolen), in de molens op het Sassenpoortenbolwerk en het bolwerk Aan de Ziel wordt gemalen als grondstof voor de leerlooierij. Waarschijnlijk moet deze bastkuil, gezien de gegevens uit de kadastrale kaart en de huidige toestand, geplaatst worden vlak naast of achter het huisje aan de wal.

De winter van 1727-1728 is vrij zacht met in februari een tiendaagse vorstperiode. Het voorjaar is daarna wat kwakkelend, met midden april nog 'hagel, wint, regen en sneeu'.⁵ Begin mei is het koud weer, op de 28e mei is er nog steeds een koude noordoosten wind.

Militaire getuige

De schildwachten die 's nachts op de bastions waken, zullen dus veel in hun corps-de-guardes (= wachthuisje, door de stadhuisklerken vaak verbasterd tot 'koertegaarde') hebben moeten schui-

len. Toch mogen zij de ogen niet in de zak houden, want ieder uur vertrekt er een patrouille vanaf één der poorten. Deze moet de volledige ronde van de stad over de kruin van de wal lopen.⁶ De schildwachten moeten de patrouille aanroepen tijdens hun ronde. Uit tekeningen van Grasdorp van de Sassenpoortenwal en het bastion Aan de Ziel blijkt dat de Zwolse regering zich weinig gelegen laat liggen aan het onderhoud van de corps-de-guardes. Dit blijkt eveneens uit de verslagen van de visitatiecommissie der Staten Generaal, die om de drie jaar de verdedigingswerken komt inspecteren en in fluwelen bewoordingen de stadsregering op haar plichten wijst ten aanzien van het onderhoud.⁷ Desondanks heeft de stad formidabele verdedigingswerken; zelfs al worden er in vreedstijd aan de grachtkant touwslagerijen en leerlooierijen gevestigd, kalk- en looikuipen uitgegraven en bijbehorende gebouwen geplaatst.⁸

Jan Pelser, soldaat in de compagnie van de Majoor Maas staat zondagavond 2 mei 1728 op wacht aan de wal achter de binnenbleek. Hier bevindt zich een wachthuisje halverwege de Sas-

senpoort en het Genverberg bolwerk. Jacomina en haar man zijn met de twee kinderen bij hem langs komen wandelen om acht uur van die avond. De vader speelde met de kinderen, ging op zijn hurken zitten en liet ze naar zich toe hollen om ze in de armen te sluiten 'gelijk een vader gewoon is, die zijn kinderen liefde betoont.' Zijn vrouw stond er naast zonder dat Pelser iets ongewoons of onbehoorlijks aan haar heeft opgemerkt.

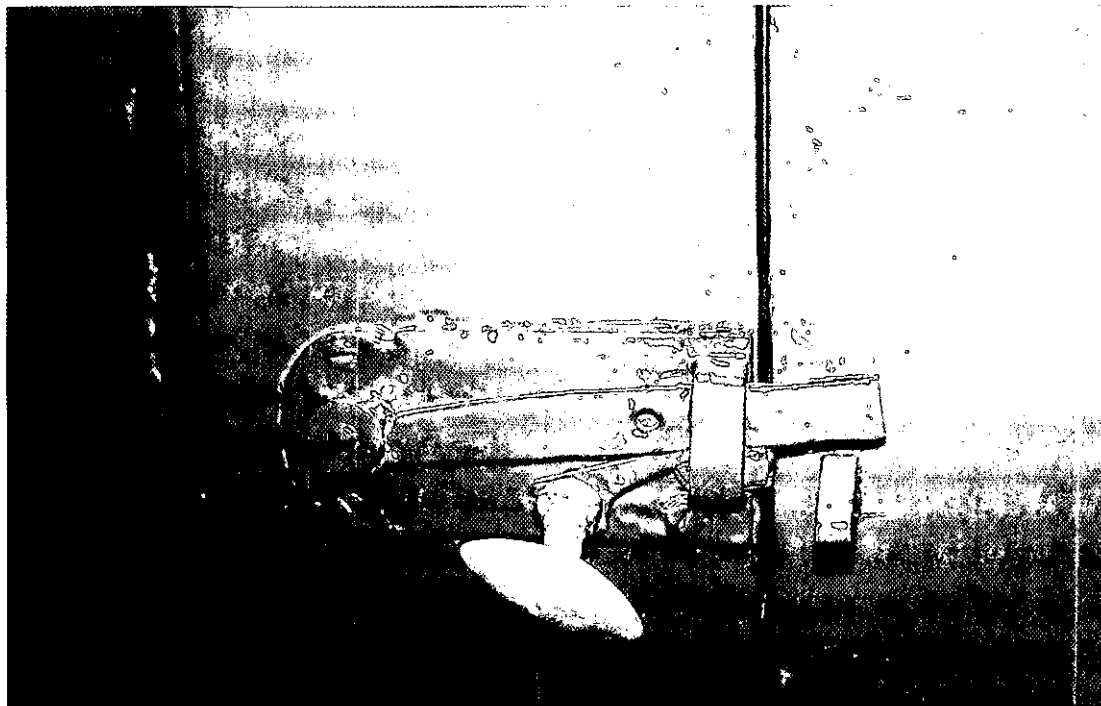
De volgende morgen staat Pelser op dezelfde plaats en ziet een vrouw om half zeven alleen van de wal af komen, over de plank naar het huisje toe gaan, 'en na een kort verblijf weder om deselve weg sien terug te komen, en bij de Genverberg de wal af sien gaan.' Maar 'genoemde Jacomina doe omtrent een uur daar naa met verscheidene menschen is weer gekomen, en dat sij doe kermde en lamenteerde.' De schildwacht holt natuurlijk mee naar beneden: 'dat het volk bij het huisje gekomende, en de deur opgestoten zijnde hij daar mede is ingegaan en de lijken gesien heeft. En dat de vrouw aanstonts is weggegaan.' Als de onder-vragende schepen, Van Laer, hem hierover nader aan de tand voelt, zegt Pelser dat hij niet zeker

weet of de vrouw die hij de eerste keer heeft gezien, Jacomina was.

Die eerste vrouw blijkt Janna du Vernay te zijn, de vorige bewoonster van het huisje. Zij is een wat oudere vrouw, die nu in de Spoelstraat woont. Zij vertelt dat Jacomina met haar gezin op zaterdag 1 mei in het huisje is getrokken. Jacomina kwam uit Assendorp en haar huisraad is met een wagen vervoerd. Het uitladen ervan heeft nauwelijks een kwartier geduurd. Janna, die op die zaterdag nog wel drie uren in het huisje gebleven, heeft mogelijk geholpen met de boel aan kant maken. Zij heeft die middag niets vreemds aan Jacomina's man gemerkt. Eerder kwam hij dagelijks bij Janna in huis om een pijp op te steken. Wel klaagde Jacomina dat zij in een slechte en armelijke staat was, dat haar man zo dommelig werd, soms wat 'ylhoofd'ig' was en dat hij zich zorgen maakte over een valse beschuldiging aan zijn adres over het stelen van twijg.

Vroegopstaande vrouwen

Op zondagmiddag 2 mei is Janna weer bij Jacomina langs geweest. Zij heeft toen noch aan Jaco-

*Klink en slot, binnenzijde van een voordeur
(foto: B.J. Kam).*

mina, noch aan haar man iets bijzonders gemerkt. Als Janna op de bewuste maandagmorgen Jacomina wil ophalen om samen spinazie te plukken, wordt de deur niet opengedaan. Ze vindt dat vreemd: 'Dat sij getuige gisteren morgen omtrent kwartier na ses nog aan het huisje van Jacomina is geweest en aan de riem getrocken en tegen de deur gedottet, doch die niet kunnende op krijgen. Dat sij daar op aan de houten vensters getrocken en die ook toe bevonden heeft, en doe daar tegen gedottet en geroepen, Jacomina slaapje nog? dog dat geen gehoor krijgende achter om is gegaan en tegen de glazen van het venster na de bleeke ook geklopt, en daar door gesien hebbende dat de mans schoenen voor het bed stonden, zij, getuige, denkende dat sij nog slipen, is weg gegaan.' Zij kan de klink waarmee de deur is afgesloten ook niet optrekken. Ze denkt dat dit door een klompje of een houten wig wordt belet.⁹

Zwerftocht buiten en in de stad...

Uit de getuigenverklaringen en uit het verhoor blijkt dat Jacomina die ochtend ineens erg in de war is. Zij is her en der in de binnenstad in een

soort verwaasde toestand hulp gaan zoeken.¹⁰ Zij verlaat haar huisje even na half zes en gaat de Wal op, gekleed in een gewone rok en een rood baaien onderrok. Zij ziet dat zij wat bloed aan haar hand heeft en gaat tussen het Zielbastion en de Sassenpoort de wal weer af aan de grachtzijde en spoelt daar haar handen af.

Daarna gaat zij de Sassenpoort uit richting Assendorp en zij verschijnt tussen zes en half zeven bij haar schoonzuster, Hermjen Alberts om haar te vragen met haar mee te gaan naar Willem Franke. Zij wil Willem om 'goede woorden' vragen omdat haar man wat 'geklijk in 't hoofd' is. Hij heeft aldoor het idee dat Franke hem verdenkt van diefstal van twijgen.

Zo gezegd zo gedaan: ze gaan naar Franke's huis. Die is echter niet thuis en ze gaan terug naar Jacomina's huisje. Daar aangekomen, kan de schoonzuster de deur ook niet open krijgen. Ze gaat dan achterom gaat en als ze door een ruit gluurt, ziet ze de man 'doot op bedde' liggen. Daarna is zij zo van streek dat zij zich er niets meer van kan herinneren.

Uit de verschillende getuigenverklaringen is te

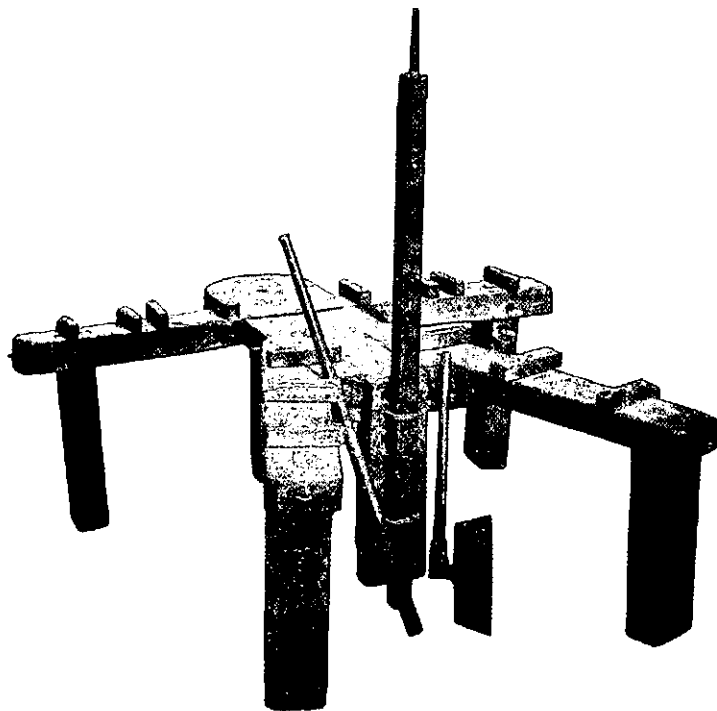
Laatste regels uit de
declaratie van scherp-
rechter Bernhardus
Moedt (Gemeentear-
chief Zwolle, RA421).

van Stij Kluppel den te Haan - ad
voor Tauen om te binden - - ad
- Samr

De bovengemelde Comma
ij door de Burgermeester
D. Belterman met Leos
dertigh Gm. G. voldaan.

Mr. hier bij moet nog ge
worden St. - - voor de
rechter van Schiedog

Bernhardus Moedt
Scherprechter der Stadt
Zwolle

Model van een houten kruis waarop het radbraken werd uitgevoerd (Heynsbergen, De pijnbank in de Nederlanden Groningen 1925).

destilleren dat rond half acht een aantal mensen, onder wie Jacomina, haar schoonzuster Hermjen Alberts, de vroedvrouw Marrichje Bieleveld (die wakker is geworden van het gelamenteer op straat en uit haar vroedvrouwentoren aan de Spoelstraat de straat op gaat), ene Lisabet en een wever genaamd Berent, weer in de richting van het huisje gaan. Jacomina heeft intussen Willem Franke op de plank naar de (bast)koele gevonden. Ze heeft hem meegenomen naar het huisje.

Willem Franke brengt wat rust onder de jammerende vrouwen. Ook hij kan de deur eerst niet open krijgen. Nadat hij deze heeft opengeschopt, drommen ze allemaal het huisje binnen. Wanneer ze de man en kinderen in hun bloed zien liggen, deinzen ze verschrikt terug. Willem durft nog wel te kijken. Hij verklaart later aan de onderzoekende schepenen dat hij een mes gezien heeft, dat voor het bed op een kleed lag. Hij is het huisje niet binnen geweest.

Intussen heeft Jacomina iets van de muur af gehaald. Later blijken dit een jas en een broek te zijn die zij een paar dagen te voren bij 'Mot-Anna',

een uitdraagster bij de Sassenpoort, heeft gekocht. Terwijl alle anderen reddeloos en redeloos rondlopen, gaat Jacomina met de kleren eerst naar Aaltje in de Stern, een huis in de Spoelstraat. Zij heeft dan de rok en broek nog over de arm, en klaagt haar nood: er is iets vreselijks gebeurd in mijn huis. Een soldaat, Jan Schallenberg, die in de Stern is ingekwartierd, gaat snel kijken in het huisje van Jacomina. Later verklaart hij tegenover de schepenen, dat hij 'het lijk van de man aan de schouder heeft gevoeld en daar aan geen merkelijke warmte heeft bemerkt.' Intussen loopt Jacomina, met de kleding nog steeds over de arm, naar Annichje Evers, huisvrouw van Barteld van Keulen. Ze komt daar omstreeks kwart voor acht 'schrijende en krijtende' in haar kelder; mijn man heeft zichzelf en mijn twee kindertjes om hals gebracht. De jas heeft Jacomina in de laatste slachttijd voor 3,5 gulden gekocht, maar nog steeds niet betaald; de broek is door Jacomina's man drie weken eerder gekocht voor twee gulden, maar ook nog niet betaald. Jacomina gooit het spul in de kelder op een stoel en holt weg.

Wie is er toerekeningsvatbaar?

Intussen heeft het gebeurde zich als een lopend vuurtje door de stad verspreid. Als Jacomina, nog steeds geheel overstuurd in de Schoutenstraat loopt, vraagt iemand haar of ze dan niet weet dat haar man en kindertjes dood zijn? Zij antwoordt ontkennend. Ze gaat bij een soldatenvrouw, Christina ter Horst, het huis in en wordt uiteindelijk door de Schout-bij-Nacht¹¹ meegenomen.

De magistraat verhoort haar verscheidene keren. In het begin probeert zij zichzelf vrij te pleiten. Ze zegt dat haar man de kindertjes de hals heeft afgesneden en daarna de hand aan zichzelf heeft geslagen. Dit verhaal wordt echter al snel ontzenuwd door de medici en chirurgijns, die een onderzoek aan de lijken verrichten en daar verslag van uitbrengen.

Jacomina wordt gevangen gezet in Gosen's gat, waarschijnlijk de kelder onder de Raadstoren. Tijdens de eerste verhoren zegt ze dat haar man al geruime tijd niet goed meer bij zijn verstand was en 'wat gek-lijk in 't hoofd.' Als niemand uit haar familie dit kan bevestigen, verandert het verhaal. Ze gaat zichzelf tegenspreken. Eerst zegt zij nog

dat haar man haar heeft aangezet de moorden te plegen. Wanneer men haar op 7 mei verhoort in de keuken van het stadhuis, waar de lijken van man en kinderen heen zijn gebracht, bekent zij volledig en vraagt de magistraat om een genadige sententie en voor haar lichaam een kist.¹²

De magistraat blijft toch twijfelen en laat de lijken nogmaals onderzoeken in de keuken van het stadhuis. Alle Zwolse doctores medicinae en alle chirurgijns worden hiervoor opgetrommeld. Zij moeten dit maal extra goed opletten of zij enige aanwijzing kunnen vinden dat de man het zelf zou hebben kunnen gedaan. Bloedsporen aan zijn handen zouden bijvoorbeeld Jacomina's verhaal kunnen bevestigen.¹³ Verder bestaat er twijfel over de deur: de vrouwen beweren in eerste instantie dat de deur op slot was, maar Franke kan hem makkelijk open krijgen. Ook wordt de stads-smid, Tegelaer er opnieuw heen gestuurd om een verslag te geven van de toestand van klink en slot.

Jan Alberts en de beide kinderen zijn op vrijdag 8 mei 's ochtends om 8 uur op het grote kerkhof begraven, op kosten van de armkamer.

In het verloop van de zeven bekentenissen die

Kwitanties bij de tenuitvoerlegging van het vonnis (Gemeentearchief Zwolle, RA421).

in Zagen —
 Voor Kerken lict: — — —
 Voor dat met de Dooder
 in Kissen gelegd hebben en
 op de wagen geset en vervolgens
 naar het Stadhuis op de Keuken
 gebracht, stelle voor mij en mijn
 vier lipproffen, van elker
 Lijk 10 ft — — — 7 —
 10 —

Jacomina tussen 7 en 20 mei aflegt komt de ware toedracht naar voren. In de conclusie van de onderzoekende schepenen, de cameraars Queisen en Voet wordt gesteld, dat Jacomina 'buiten pijn en banden van yser' vrijwillig bekend heeft, dat zij ongeveer een half jaar geleden, na enige mishandeling, kwade bejegening en onware beschuldigingen door haar man, het voornemen heeft opgevat hem bij de eerste de beste geschikte gelegenheid om te brengen. Het beroep op kwade influisteringen 'van den duyvel' dat de rechters haar als uitweg voorhouden wijst zij af. Zij zegt met opzet het huisje gehuurd te hebben, niet zozeer omdat het een stuiver in de week minder huur deed, maar omdat zij daar zonder burens zou wonen: 'dat sij omtrent veertien dagen voor Maij laatstleden haar kamer, daar sij woonde en wel blijven konde, heeft opgezegd, en daar omme te meer geresolveert was om het huijsje op de Wal te huren, omdat het zelve van andere huijsen meer afgesondert zijnde, zij daar haar voornemen te lichter soude kunnen uitvoeren'.¹⁴ Ze zegt dat zij om vijf uur wakker werd en 'het in den sin kreeg' haar kinderen om te brengen. Ze heeft het mes van haar man gepakt, over hem heen reikend naar de stoel voor het bed waar het lag en heeft eerst het oudste kind de hals doorgesneden 'omdat het zoo een snappertjen was en mocht klappen.' Ze heeft het op haar eigen plaats gelegd en heeft daarna op de knieën zittend ook het jongste kind omgebracht, dat zij zeer lief had. Het was zo'n lekkere dikkerd die ze nog steeds aan de borst had. Daarna is zij over haar man, die diep in slaap lag, uit bed gestapt. Ze heeft een tijdje op een stoof gezeten en daarna haar man op dezelfde manier gedood. Toen heeft zij met een ander mes een stuk brood gesneden. Toen ze dit heeft opgegeten, is ze uit huis gegaan en heeft haar gezicht en handen in de gracht afgewassen.

De magistraat heeft na deze laatste complete bekentenis haar alles nog eens puntsgewijs gevraagd en voorgehouden. Jacomina heeft daarop gezegd dat alles zo is gebeurd en dat zij er niets meer aan behoefde te veranderen of toe te voegen.

Schuldig bevonden en veroordeeld

Het vonnis wordt op 22 mei uitgesproken en 24

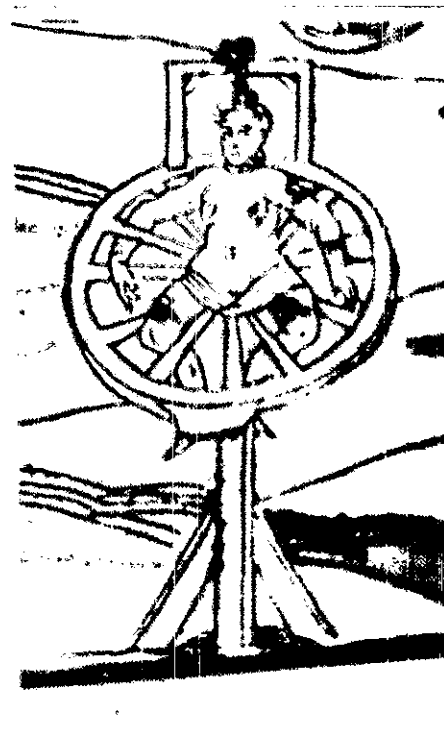
mei op het schavot op de Grote Markt uitgevoerd door de scherprechter van Schuettorf, Bernard Muth.¹⁵ Eerst wordt de rechterhand waarmee het feit is gepleegd, afgekapt. Daarna wordt Jacomina van onderen op levend geradbraakt. Vervolgens wordt met hetzelfde mes waarmee de misdaad is geschied, enige sneden in de hals gegeven. Tenslotte wordt met een bijl het hoofd afgekapt. De romp wordt naar het galgenveld aan de Oude Meppelerweg gesleept en aldaar op een rad tentoongesteld; het hoofd op een pen, de rechter hand insgelijks. Drie knuppelen, een grote en twee kleine die de slachtoffers voorstellen als mede het mes worden bevestigd aan het rad, waarop haar lichaam met nieuwe kettingen is vastgemaakt.

Dit zal ook in de ogen van de tijdgenoten als een uitermate zware straf gegolden hebben. Het is een straf die uit de Middeleeuwen is overgebleven en in onze stad in de achttiende eeuw slechts eenmaal vaker is toegepast: bij het berechten van een bende, die tientallen berovingen, moorden en verkrachtingen op zijn conto heeft gebracht en waarvan een lid in 1723 ook is geradbraakt. Veel eerder, in 1498, zijn twee rovers geradbraakt en in 1576 een drievoudig moordenaar die onder de galg is begraven.¹⁶

In Zwolle zijn tussen 1500 en 1800 behalve Jacomina slechts drie vrouwen met de dood gestraft: eenmaal wegens vergiftigen van de werkgeefster en tweemaal wegens moord op een pasgeborene. De uitvoering ervan is niet geschied door ophangen, wat wordt verklaard met de redenering dat men het onethisch vindt om een vrouw met rokken aan te laten spartelen. Men gebruikt dan een wurgpaal waarbij een touw om de hals wordt aangesnoerd totdat de dood intreedt.

In het gehele proces-verbaal van het onderzoek, de verhoren van getuigen en Jacomina zelf, wordt slechts éénmaal de vraag gesteld, of 'de duyvel haar deze slechtigheid heeft ingegeven.' Een bevestigend antwoord had mogelijk voor Jacomina een uitweg kunnen betekenen naar een mildere straf. Altijd nog wel de doodstraf, maar in de ogen van de medemens een veel minder vernederende en minder ontterende manier van straffen dan radbraken.

In onze ogen moet Jacomina gehandeld heb-

Wagenwiel met een paal waarop het lijk van de terechtgestelde tentoon wordt gesteld (uit: Justiz in Alter Zeit, Mittelalterliches Kriminalmuseum Rothenburg o/d T.).

ben in een soort schemertoestand waaruit zij geleidelijk aan ontwaakt is.¹⁷ De magistraat geeft haar, zo blijkt steeds uit de vragen die haar worden gesteld, ruim de gelegenheid om het te voren beraamen van de moord te ontkennen. Jacomina bevestigt echter dat zij al een half jaar met de gedachte speelt haar man om te brengen, omdat hij haar valselijk heeft beschuldigd 'een loopster en een snijpster' te zijn.¹⁸ Maar op de vragen waarom zij ook haar kindertjes heeft omgebracht kan zij geen redelijk klinkend antwoord geven: ze wil nadat haar man dood is weglopen naar Friesland en dat zou zonder kinderen minder belastend zijn. Ze begrijpt het zelf ook niet, ze 'had het jongste zeer lief omdat het haar nog soog.'

Tijdens haar gevangenschap krijgt ze het eten in de kelder gebracht en er worden ook kaarsen voor de nacht gekocht. Overdag is de kelder door glas-in-lood ramen van daglicht voorzien, wat blijkt uit een rekening van de glazenmaker. Men haalt twee maal medicijnen bij de apotheker Hanselaar, en er zijn twee hemden en een broek met kousen voor haar aangeschaft.

De kosten van proces en executie

Tenslotte volgt een overzicht van de kosten die de magistraat heeft moeten maken om Jacomina te berechten en om recht te laten geschieden. Voorzover uit de maandrekeningen is op te maken heeft de stad hiervoor 556 gulden besteed. Het grootste bedrag gaat naar de secretaris Rouse, 233 gulden en 10 stuiver. De Schout bij Nacht declareert voor alle bewaking, mede voor zijn suppoosten 91 gulden. De scherprechter 86 gulden, de stadstimmerman en de smid tesamen 75 gulden. Wanneer men rekening houdt met een omrekeningsfactor van 50 komt het bedrag van f 556 op f 27800,- anno 1998; een factor 75 komt op f 41700,- uit.

Ter vergelijking kan ook gekeken worden naar de maandhuur voor een eenkamerwoning. Jacomina betaalt ongeveer een gulden per maand; een studentenflatje doet in 1998 ongeveer f 400,- per maand; maar daar is dan gas, licht en verwarming bij inbegrepen. Een doodskist kost in 1728 eveneens een gulden. Tegenwoordig heeft men voor f 100,- hoogstens het deksel. Het staand horloge

van de Zwolse klokkenmaker Bramer dat in mei 1728 in de raadszaal is geplaatst, kost f 400,-.

Één ding is duidelijk, ongeacht de omrekeningsfactor die men toepast: de kleine Zwolse gemeenschap van niet meer dan tienduizend inwoners besteedt een astronomisch bedrag om het recht zijn loop te geven. Om de beweegredenen hiertoe nader te analyseren zij verwezen naar de juridische literatuur.¹⁹

Noten

1. Gemeentearchief Zwolle (GAZ), AAZ01 3252/3253.
2. Gemeentearchief Leeuwarden, DTB 61 fol. 25.
3. GAZ, Transporten 1796 pag. 277 en 4 januari 1758.
4. De enige betrouwbare bron hiervoor is een bestek in AAZ01/6561, stuk 8, waarin als standaardmaat de hoogte van het bolwerk 17 voet is (zonder borstweer) en de breedte op de kruin 40 voet; de gracht is 130 voet breed en 11 voet diep.
5. Dagboek van Aleida Leurink. Excerpta welwillend ter beschikking gesteld door drs. J. Buisman, KNMI.
6. GAZ, AAZ01/353 10 september 1786: Wagt-Reglement of Ordre voor het Guarnisoen te Zwolle, artikel 16 en 21.
7. GAZ, AAZ001/661: Verbalen der Gecommitteerden Forificatiewerken 1674-1744.
8. Het blijkt moeilijk te zijn om de juiste afmetingen van de aarden wal te achterhalen. In AAZ01-6561 een missive van de ingenieur Hilbrand Smit, gedateerd 27 oktober 1607 aan de Staten Generaal: 'die wal op 17 voeten hoog... op zijn cruin een borstweer daar op naar behoor, de gragte daar voor 130 voet wijt en 11 voet diep.. Omgerekend is de hoogte dan 4,89 meter; de breedte van de kruin is 40 voet (11,2 meter). Nameting op de kadasterkaart van 1822 geeft als walbreedte 10 meter tussen Sassenpoort en Genverberg.
9. Dit sluitsysteem bestaat heden ten dage nog in boerenschuren en tot voor kort in doktershuizen met een vrij spreekuur: een scharnierende klink aan de binnenkant van de deur valt bij het sluiten achter een haakje, maar kan met een touwtje dat boven de klink door een opening naar buiten is geleid, van buiten worden opgetild. Daarnaast is er ook vaak een extra sleutelslot aanwezig, dat echter alleen van buiten met een sleutel kan worden ontsloten.
10. GAZ, RA001/421 pagina 73.
11. Te vergelijken met de Commissaris van Politie nu.
12. GAZ, RA001/421 pag. 148. De keuken van het stadhuis bevond zich mogelijk in de raadstoren, waarvan nu de fundamenteën nog in het plaveisel zijn aangegeven. Lijkschouwingen werden hier vaker uitgevoerd.
13. GAZ, RA001/421 pag. 97 en pag 157.
14. GAZ, RA001/421 pag. 197.
15. Zie voor scherprechters te Kampen en Zwolle C.R.H. Snijder, Het scherprechtersgeslacht Snijder/Schneider te Kampen (1687-1791) in *Gens Nos-tra* (51) 1996, pag. 317-348.
16. GAZ, maandrekening 1576 pag. 210.
17. Zie hierover: Harold S. Klawans, *De slapende moordenaar: belevenissen van een neuroloog in de rechtszaal* (Bert Bakker) Amsterdam 1992; een wat warrig boek met slecht beschreven Amerikaanse casuïstiek; dr. A.P. de Boer, *Partnerdoding: een empirisch forensisch-psychiatrisch onderzoek* (Gouda Quint) Arnhem 1990.
18. Snijpster = (mogelijk) prostitué. Komt in Van Dale niet voor.
19. Voor een overzicht zie de literatuuropgave in B.J. Kam, *Capita selecta, capita occidorum* (Geert Groote) Zwolle 1991, pag. 303-306; spec. H. von Hentig, *Die Strafe* Basel 1954, pp. 32-43.

Derk Zwens

Bouwmeester en Inspecteur van Stadsgebouwen en Werken te Zwolle, 1777-1820

Miriam Schneiders

In het Gemeentearchief van Zwolle is van 18 november tot 20 december 1996 een tentoonstelling gehouden met de titel: 'Bouwen voor Zwolle; Zwolse stadsarchitecten en hun werken uit de 19de en 20ste eeuw.' In deze tentoonstelling werd op overzichtelijke wijze de ontwikkeling en uitbreiding van Zwolle in de periode 1777-1951 in beeld gebracht. In deze periode was een tiental stadsarchitecten werkzaam. Omdat de namen van alle architecten bekend waren, evenals de perioden waarin zij voor de stad gewerkt hebben, konden veel van al dan niet gerealiseerde werken getoond worden. Niet iedere architect was, om wat voor reden dan ook, in staat imposant werk na te laten. Iedere uitbreiding van de stad, bouw van een kerk, school of ziekenhuis was mede afhankelijk van bestuurlijke beslissingen en financiële middelen. Ook niet uitgevoerde werken, op tekening of in de vorm van een maquette, waren belangwekkend vanwege de intentie waarmee getracht is de stad te verbeteren of te verfinaaien. Men kan zeggen dat de stadsarchitecten uit de negentiende en twintigste eeuw in sterke mate het aanzien van Zwolle hebben bepaald.

Als eerste van de in totaal tien stadsarchitecten, wordt Derk Zwens genoemd. Op 2 november 1777 vond zijn benoeming tot Bouwmeester en Inspecteur van Stadsgebouwen en Werken plaats. Wie was deze Derk Zwens en wat heeft hij in zijn lange ambtsperiode van 1777 tot aan zijn dood in 1820 voor de stad betekend?

Situatie eind achttiende eeuw

Om deze vragen te kunnen beantwoorden is het belangrijk om te weten hoe de stad er aan het eind van de achttiende eeuw uitzag en hoe de politieke en sociale situatie was toen Zwolle nog deel uitmaakte van de nationale defensie. Vanaf circa 1600 tot 1800 vervulde de stad namelijk een

belangrijke functie in de landsverdediging. Het patroon van stadswallen, bastions en vier buitenschanzen kenmerkte Zwolle als frontierstad. Verdedigingswerken waren aangelegd en onderhouden op kosten van de staat. Daar stond tegenover dat Zwolle de verplichting had om in tijden van nood een stadsgarnizoen toe te laten. Zwolle wist ondanks ingrijpen van de overheid in die tijd zijn vooraanstaande plaats te behouden. Dat wil zeggen dat de stad een belangrijk knooppunt bleef in het net van land- en waterwegen en dat het zijn functie in het bestuurlijk en militaire stelsel behield.

Hoewel onder leiding van Menno van Coehoorn in het begin van de achttiende eeuw nog modernisering en zijn doorgevoerd, bleek het vestingstelsel langzamerhand niet meer te voldoen en speelde de strategische betekenis tegen het einde van die eeuw geen rol meer. In 1790 werd Zwolle door de toenmalige landsregering tot open stad verklaard en de wallen, bruggen en stadspoorten werden teruggegeven aan de stad. Door de uitrusting van kostbare vestingwerken was er in de periode 1600-1800 nauwelijks stadsuitbreiding mogelijk. Gelukkig viel dit samen met een periode van geringe stedelijke expansie, zodat deze beperking weinig problemen gaf. Op deze manier bleef de laatmiddeleeuwse stedenbouwkundige structuur van de stad gehandhaafd en bleef het oorspronkelijke stratenplan grotendeels intact. Menig pand is verbouwd of aangepast omdat er weinig gelegenheid was tot nieuwbouw. Technische gebreken en nieuwe bouwvoorschriften konden leiden tot een nieuwe bouwopgave, maar ook uit overwegingen van welstand of veranderde functie kon tot nieuwbouw of verbouw van een bestaand pand worden besloten.¹ Als opsteller van een belangrijke ordonnantie inzake het bouwwezen rond het midden van de achttiende eeuw,

speelde Abraham Hanselaer een belangrijke rol.² Hanselaer was in deze tijd stadsbouwmeester en cartograaf en in de genoemde ordonnantie legde hij belangrijke functie-eisen voor de stadsbouwmeester vast. Van 1753 tot 1770 (Hanselaer overleed in 1771) hield hij uit hoofde van zijn functie een register bij van rapporten met aantekeningen.³ Dit register bevat onder meer tekeningen, rekeningen en een lijst van gemelde defecten met een verslag van verrichte reparaties. Hanselaer hield ook een administratie bij van bestekken en aanbestedingen van werk ten behoeve van de stad.⁴ Dat een stadsbouwmeester verantwoordelijk was voor een goede naleving van de bouwvoorschriften, diende voornamelijk een gemeenschappelijk belang, namelijk de veiligheid van de stad en het zorgvuldig omgaan met de beschikbare ruimte. Brand was nog altijd vijand nummer één. Voor een verbouwing diende men toestemming te vragen en de verbouwing moest men onder toezicht van de stadsbouwmeester laten uitvoeren.

Intussen kampte de stad herhaaldelijk met overstromingen en had het waterstaatkundige problemen. Een kunstmatige verbinding met de IJssel waar Zwolle al zo lang naar verlangde, werd keer op keer geweigerd. Ondanks oorlogsdreigingen voerde de stad, via het Zwarte Water en de Zuiderzee, nog een levendige handel met Holland. In 1795 was Zwolle met 12.220 inwoners een middelgrote stad.

Aanstelling van een bouwmeester

De vraag waarom de stad Zwolle in 1777 behoefte had aan iemand die beschikte over 'meer dan gemeene kundigheid en uit dien hoofde ook genoegsame autoriteit,' had verschillende oorzaken. Naar alle waarschijnlijkheid stelde de stad eind achttiende eeuw steeds strictere bouwvoorschriften op en wilde ze de naleving strenger controleren. De ruimte in de stad was immers beperkt.

Toen bovendien in 1775 en vooral in 1776 zware stormen overstromingen veroorzaakten, kwamen Raad en Meente tot het inzicht dat 'eenig algemeen opzigt over stadswerken en arbeiders van allerhande soort' nodig was.⁵ De aanstelling van een stadsarchitect in naburige plaatsen, had al het

Lucas van Bijleveld, timmerman
En onderwijzer der bouwkunst met de daartoe
Behoorende, Als geometrie of Lantmeetkunde
En — perspectief of doorsigtkunde &
Zonnewijzerkunde of gnomonica
ten huise van de weduwe Legran in de St.
Pieterstraat te Haarlem (Religie Gereform.
meest)

nut van zo'n functionaris aangetoond. Het vaststellen - het was bijna bijeenkomsten - van het salaris voor de te benoemen Inspecteur of Stadsfabrique vormde nog wel een probleem.⁶ Maar de heren kamersaars en timmermeesters hadden de oplossing gevonden door het tractement samen te stellen uit de volgende posten: uit het tractement van de vacerende post van Stadsinspecteur f 150,-; uit het vaste dagloon van de stads timmermansbaas, thans vacant f 250,- à f 260,-; uit het vaste loon van de stads metselaarsbaas f 200,-; uit de dubbeltjes welke de stads stratenmakersbaas trekt van de daglonen van de vier knechten f 100,-.

Sollicitatie in de vorm van een geschreven visitekaartje. De tekst luidt:

Lucas van Bijleveld, timmerman
En onderwijzer der bouwkunst met de
daartoe Behoorende, Als geometrie of
Lantmeetkunde
En — perspectief of doorsigtkunde en
Zonnewijzerkunde of gnomonica
ten huise van de weduwe Legran in de
St. Pieterstraat te Haarlem (Religie
Gereformeerde)
(Gemeentearchief Zwolle).

Samen leverden deze posten een bedrag van f 700,- op. Een jaartracament van f 600,- (uiterlijk f 700,-) was zo beschikbaar gekomen.

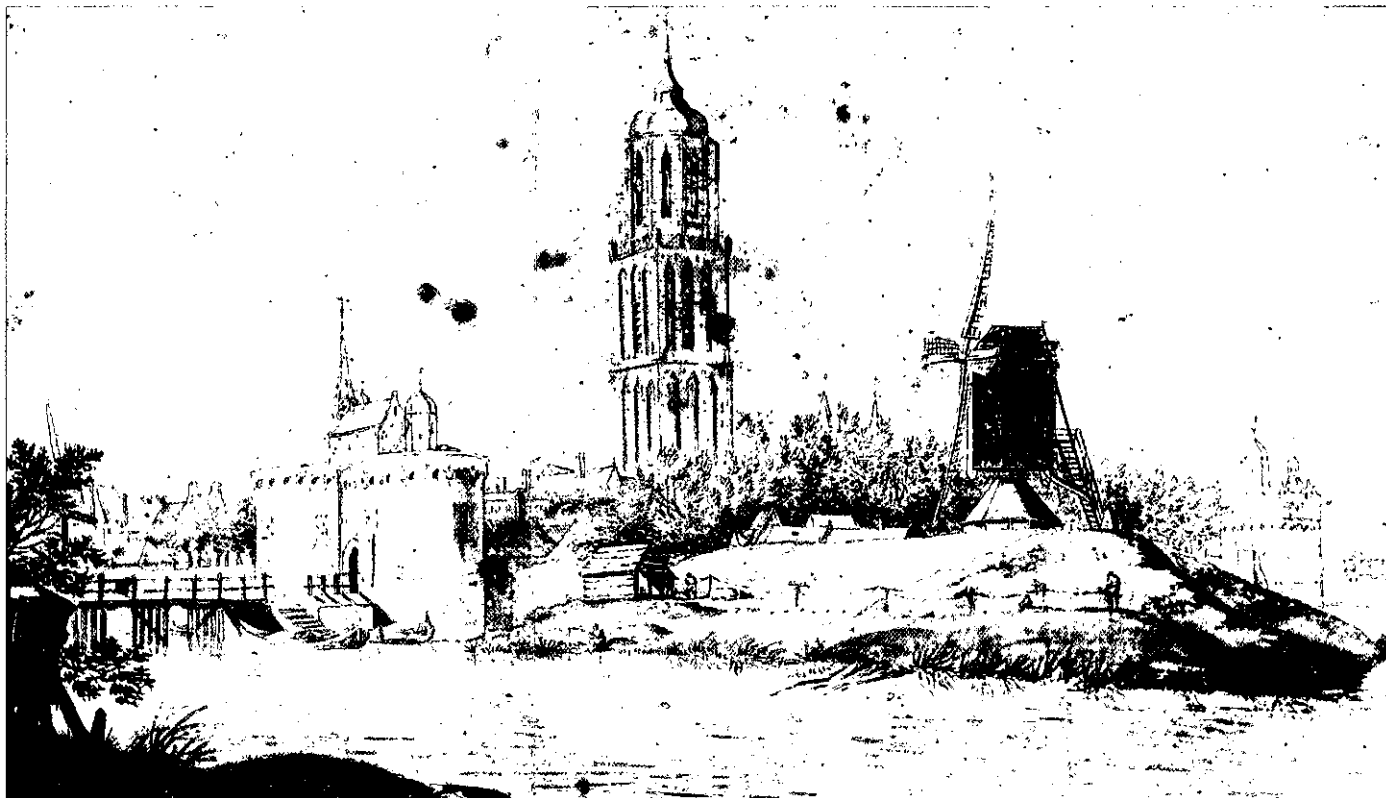
Dat het stadsbestuur aan de openstaande functie van stadsarchitect op landelijk niveau bekendheid heeft gegeven, blijkt wel uit de tientallen sollicitaties uit alle hoeken van het land, zoals Amsterdam, Monnickendam, Enkhuizen, Haarlem, Utrecht, Lisse, Gorinchem en Geertruidenberg.⁷ In de 'Memorie van sollicitanten na de Architect plaats' staat achter de naam van iedere kandidaat zijn vakgebied of huidige functie geschreven. Op de vacature reageerden timmermansbazen, een architect-landmeter, maar ook een 'adjunct-fabricq'. Maas van Altena uit Geertruidenberg, stuurde een attest van goed gedrag mee, afgegeven door de 'Regering van Geertruydenberg', met de toevoeging dat hij sinds 1772 'tot opzichter en

directie van gebouwen' was 'geëmployeert' en daar ook woonde. Weer een andere kandidaat liet een prachtig geschreven visitekaartje achter.

Jacob Schut, de baas van Lucas van Bijleveld en timmerman te Haarlem, schreef in zijn aanbevelingsbrief van 13 december 1777, dat 'deze hem liever hield dan liet gaan 'en dat hij een 'seer capabel timmerman en Architect is, die seer fraay tekend.' Ook de naam Derk Zwens komen we op de lijst tegen: 'Derk Zwens, Molemaker en Timmermansbaas te Diemen' met als toevoeging 'welke persoon alhier sig heeft gepresenteerd en eenige tekeningen heeft overgegeven.' Blijkbaar is Zwens voor een persoonlijk gesprek uitgenodigd of vond hij het zelf de moeite waard om vanuit Diemen, bij Amsterdam, een reis naar Zwolle te ondernemen om zich persoonlijk voor te stellen en enkele door hem gemaakte ontwerpen te overhandigen.

Eekwal te Zwolle. Schilderij door G. Felix (Stedelijk Museum Zwolle).

Bekend is dat na een eerste selectie drie kandidaten overbleven, die zich vervolgens onderwierpen aan een proeve van bekwaamheid. Deze bestond onder andere uit een test bestaande uit 46 opgaven, opgesteld door de deskundige Cornelis Redelijkheid. Ook de beoordeling, voorzien van schriftelijk commentaar, is gedaan door Cornelis Redelijkheid. De drie kandidaten werden verzocht niet hun eigen naam te gebruiken, maar daarvoor in de plaats de opgaven te voorzien van hun respectievelijke code X, Y of Z. Dat men wel van goede huize moest zijn om in aanmerking te komen voor de functie van stadsarchitect, bewijzen de volgende opgaven:

‘Wat onderscheyd is er tussen steen – en schulpkelk, en waar en hoe moet men deze gebruyken? Waartoe gebruykt men tras of cement?

Wat is kruisverband? Welk verband is het beste?

Hoe zet men twee hoeken op een vallende en staande tand?

Wat zijn stroomlagen en waartoe dienen die?

Wat voor steenen heeft men te verkiezen in waterwerken, in Regen en Wind?

Hoe conserveert men de gewelven voor ’t doorwateren? Hoe bepaalt men de dikte van een gewelf? Welke gewelven zijn de besten en de sterksten? Wat is een dijk? Hoe moet men die aanleggen als er 20 voet in de hoogte tegen aanperst?’

Behalve bovenstaande opgaven die betrekking hadden op de praktijk van het bouwen en het onderhoud van waterwerken, bogen de drie kandidaten zich ook over opgaven die te maken hadden met het heien en de aanleg van sluizen en slikken. Kortom, van de toekomstige stadsarchitect werd verwacht dat hij deskundig was op een breed terrein. Derk Zwens was in ieder geval één van de kandidaten. De tweede kandidaat was vermoede-

Kamperpoort. Gewassen tekening van D.J. van der Laan; 1780 (Stedelijk Museum Zwolle).

Gezicht op de Diezerpoort. D. van Elten; ca. 1783 (Stedelijk Museum Zwolle).

lijk A. Wittenberg, architect en landmeter van stad en graafschap Zutphen, omdat hij als eerste staat vermeld op de 'Selectus van de Sollicitanten na de Architect plaats.' De derde kandidaat was Hendrik van Raan, afkomstig uit Amsterdam en wonende aan de Voorburgwal tegenover de Nieuwstraat. Na zijn afwijzing stuurde Van Raan het stadsbestuur twee brieven. In de eerste brief vraagt hij om teruggave van zijn sollicitatiebescheiden, inclusief de opdracht van sluis en bestek, de 46 gemaakte opgaven en andere tekeningen. Dit, omdat deze sollicitatie hem 'veel tijd, versuym en moeyten en kosten hebben veroorzaakt.' De tweede brief, gedateerd 10 december 1777, is minder vriendelijk van toon. Uit deze brief blijkt dat Hendrik van Raan nu wel zijn tekeningen heeft ontvangen, maar nog steeds een tekening van een sluis mist en zijn antwoorden op de 46 opgaven, die hij had gemaakt op '14 zijden papier waarop geen van allen zijn naam stond, omdat voorn. Heeren mij ordineerde die er af te laten.' Zijn ontwerp van een

antieke gevel eiste hij ook terug. Maar Derk Zwens, zoon van een sluiswachter uit Diemen, werd geselecteerd en op 2 november 1777 benoemd tot Bouwmeester en Inspecteur van Stadsgebouwen en Werken.

Derk Zwens

Derk Zwens was 33 jaar oud toen hij in Zwolle benoemd werd. In juni 1778 werd Zwens met zijn vrouw Jacoba van der Hijde ingeschreven in het lidmatenboek van de hervormde kerk.⁸

De functie van stadsarchitect heeft hij maar liefst 43 jaar lang, van 1777 tot aan zijn dood in 1820 vervuld. De echtgenote van Derk Zwens, Jacoba van der Hijde (ook geschreven als Heide) overleed in 1790. Dat haar dood niet onverwachts kwam, blijkt uit het testament, dat zes dagen voor haar dood op 9 februari is opgemaakt.⁹ Jacoba liet hem geen kinderen na en nog datzelfde jaar, Zwens is dan 46 jaar, hertrouwde hij met de tien jaar jongere Anna Maria ter Smitten. Het huwelijk vond

plaats in de kerk te Mastenbroek.¹⁰ Ook dit huwelijk bleef kinderloos. Veel is er niet bekend over het privéleven van de stadsarchitect. Wel dat Derk Zwens, tezamen met Jan Hendrik Lindenhof, in 1791 benoemd werd tot voogd over twee minderjarige kinderen: Bartha van 10 jaar en Arend Jan van 8 jaar oud. De voogdij was op verzoek van de vader, Jacob ter Smitten, aangevraagd omdat zijn vrouw Frederica Lindenhof was overleden.¹¹ Wanneer in 1795 in Zwolle een volkstelling gehouden wordt, telt het huishouden van Derk Zwens in de eerste wijk van de Voorstraat vier personen.

Op 8 juni 1799 deed ene Neeltje Zwens uit de Korte Kamperstraat belijdenis. Neeltje bleek een nichtje van Zwens te zijn. Zij was kennelijk door het echtpaar in huis genomen. Kort voordat Neeltje in 1806 trouwde, werd haar door de kerkenraad van haar geboorteplaats Nieuw-Lekkerland de akte van indemniteit 'voor onbepaalde tijd' toegesonden. Op 28 februari huwde Neeltje met Arend Jan ter Smitten. Hij was één van de twee minderjarige kinderen die destijds onder voogdij van Zwens stond.¹² Op 9 juli 1806 werd hun oudste zoon geboren, die de naam Derk Zwens kreeg. Dat dit kind zo genoemd was, duidt op kinderloosheid van de stadsarchitect. Op deze wijze bleef de naam Zwens in stand. Twee jaar later in 1808 volgde de geboorte van Jacob; Frederika Maria zag op tweede kerstdag 1810 het levenslicht. Zij overleed al spoedig aan een 'uitterende ziekte' en werd zes weken later begraven in de Betlehemsekerk.

Het gezin van Arend Jan ter Smitten woonde aan de Blauwehandbrug. De Blauwehandbrug werd ook wel de Pieter van Akensbrug genoemd en lag op de hoek van het Gasthuisplein en de latere Ter Pelkwijkstraat.¹³ Op de jonge leeftijd van 33 jaar overlijdt Arend Jan, die timmerman was; zijn levenloze lichaam werd op 9 augustus 1818 uit het water gehaald.

De stadsarchitect en zijn vrouw woonden vanaf hun huwelijk in de Korte Kamperstraat, op het huidige nummer 22, naast de Drakentoren.¹⁴ De Korte Kamperstraat, die behoorde tot de eerste wijk van de Voorstraat, was rond 1800 in redelijk aanzien. Of Zwens een vermogend man was, is moeilijk te zeggen. Het huis dat hij bewoonde was niet zijn eigendom, maar huurde hij van een zeke-

re Eekmars. In 1792 is akte opgemaakt waarbij Willem Jan van der Voort en zijn vrouw verklaren aan de stadsarchitect Zwens en zijn vrouw 800 Caroli gulden schuldig te zijn waarvoor zij als onderpand twee pakhuizen stellen.¹⁵ Als men bedenkt dat Zwens een jaarsalaris ontving van 700 Caroli gulden, dan was dit in verhouding een behoorlijk bedrag. Meer gegevens van persoonlijke aard treffen we niet aan, totdat Derk Zwens in 1820 op de leeftijd van 76 jaar overlijdt.

Kort na zijn dood richtte zijn weduwe zich tot het stadsbestuur. Zij vroeg uit consideratie van zijn langdurig dienstverband en gering traktement, een pensioen aan. Een toelage was niet alleen bedoeld voor haar eigen levensonderhoud, maar ook voor de kinderen van haar neef, die destijds door haar man 'ter verpleging' waren aangenomen. Haar verzoek werd afgewezen.¹⁶ Als opvolger van Derk Zwens werd in 1821 Derk Boomkens, een meestertimmerman uit Zwolle, benoemd.

Taken van de stadsarchitect

Aan de hand van de Instructie voor de Bouwmeester van Stadsgebouwen en Werken uit 1777, kunnen we opmaken wat de belangrijkste taken en verplichtingen waren voor de in dat jaar benoemde Zwens.¹⁷ Vooral de eerste drie artikelen zijn duidelijk omschreven, daarom volgt hier de letterlijke tekst. Zoals gebruikelijk was het taalgebruik zeer omstandig.

1. De Bouwmeester en Inspecteur zal moeten zijn een persoon van beproefde kundigheid, en ervaaren in de wetenschappen tot deese bediening vereischt wordende.
2. Hij zal in 't generaal het opzicht moeten hebben en houden over alle de publiecke Gebouwen de Stad, Geestelijkheid,¹⁸ Godshuizen of andere Corpora aan de stad verandwoording schuldig, competeerende, dezelve alle jaaren, en voorts zo dikwils zulks nodig oordeeld ofte ook wanneer daar toe mochte worden gelast, naukeurig visiteren en de defecten daar van aantekenen.
3. In het bijzonder zal Hij naukeurig toeverzicht neemen op alle des Stadsmetzel- en Timmerwerken, Sluysen, Bruggen, Straaten, Gruppen,

Rioelen, Steegen, Weegen, Dijken, Kribben of verdere onraden, tot laste der Stad zijnde; Gelijk ook van de Werven, Stijgers, Pompen of wat verders tot bijzonderen last van de Burgerij is, al mede om daar van visitatie te doen, en de defecten aan te tekenen, bij memorie te vervatten, en ter plaatze daar 't behoord over te geven.'

De eisen die aan een stadsarchitect werden gesteld, waren hoog en de verantwoordelijkheden waren groot. De instructie bevatte maar liefst 41 artikelen, want de stadsarchitect had behalve bovenstaande taken ook de zorg over alle stadswerktuigen, materialen en gereedschappen en hij hield toezicht op de stadsarbeidslieden. Hij kreeg de sleutels van de stadsmetsel- en timmerhokken en was daar ook verantwoordelijk voor. Eenmaal per jaar diende hij aan het stadsbestuur de specificaties te overleggen van de gekochte materialen en de leveranciers. De zorg voor het onderhoud van plantsoenen en bomen en voor het onderhoud en

schoonhouden van alle straten, avenues en singels zowel binnen als buiten de stad was een andere opgave. Een heel bijzondere, maar belangrijke taak was zijn verantwoordelijkheid voor het blusmateriaal van de stad, zoals brandspuiten en alles wat daarbij behoorde. In geval van brand had hij de leiding bij het blussen. Artikel 34 vermeldt dat het de stadsarchitect verboden is om zich te bevoordelen bij het wekelijks uitbetalen van het 'werkvolk.' Dit werd beschouwd als een zeer ernstige overtreding, waar Zwens enige jaren na zijn dood van werd beschuldigd. Zijn jaarlijkse tractement werd bepaald op 700 Caroli gulden, uit te betalen door de Heren Cameraars in twee termijnen.

Werkzaamheden 1777-1820

Net als zijn voorganger Abraham Hanselaer, schreef Derk Zwens rapporten over de werkzaamheden in en om de stad. Ze zijn voor een deel bewaard gebleven, zodat we in grote lijnen kunnen achterhalen wat er in deze periode is gebouwd

De stadsgracht met Kamperpoort en Rode-torenplein. D. van Elten; ca. 1783 (Stedelijk Museum Zwolle).

of wat voor onderhoudswerkzaamheden zijn verricht. De weekrapporten van 1787-1808 bestaan uit twee verslagen per week.¹⁹ In het eerste verslag, ook wel memorie genoemd, staat de planning voor die week beschreven. In het tweede verslag, opgemaakt aan het einde van die week, staat wat er daadwerkelijk gebeurd is. Werkzaamheden verricht door de 'Stads Arbytsluyden', die bestonden uit 'Timmerknegten, Metzelknegten, Straatenmakers, Boomsnoeyers, de Luyden die met Schoppen en Spaden arbeiden en Verversknegten.' Opmerkelijk is dat er af en toe ook vrouwen op de lijst voorkomen. Zij werden voornamelijk aan het schoonmaken gezet. De rapporten werden zeer gedetailleerd en nauwkeurig bijgehouden. Zo werd niet alleen vermeld wat voor soort karwei verricht werd en met hoeveel man en hoeveel uur er gewerkt werd, maar ook is te lezen welke dagen niet gewerkt kon worden. In het weekrapport van 15-22 januari 1803 staat bijvoorbeeld: 'De Metzelknegten zullen niet werken zolang als zulk vorstig weer is.'

Het is zeer opvallend dat er in de periode van Zwens weinig bouwactiviteiten plaatsvonden. Dit is goed te verklaren.

Aan het eind van de achttiende eeuw verkeerde Zwolle, net als vele andere steden in het land, in een economisch slechte periode. De welvaart was door verschillende oorzaken achteruit gegaan. Oorlogsdreigingen en overstromingen teisterden de stad en verschillende handelscontacten waren inmiddels verbroken. De inval van de Pruisen in 1787 en de daarop volgende Franse bezetting van 1795-1813 zorgden ervoor dat de stad Zwolle zich geen grote financiële uitgaven kon permitteren. De Napoleontische tijd verarmde stad en land nog meer en men zag zich genoodzaakt om alleen de hoogstnodige reparaties te verrichten en onderhoud aan werken uit te voeren. Bovendien kon de stad nauwelijks uitbreiden vanwege de zeventiende-eeuwse omwalling. Toen in 1790 de vestingwerken aan de stad werden overgedragen en de functie van Zwolle als vestingstad werd opgeheven, konden de verdedigingswerken worden afgebroken. Dit gebeurde zeer geleidelijk.

Men kan zeggen dat er tussen 1795 en 1815 geen enkel bouwwerk van belang tot stand kwam. Veel

gebouwen raakten zelfs door gebrek aan geld en onderhoud in een toestand van verwaarlozing. Het witte pleisterwerk dat veel gebouwen uit deze tijd een bepaald karakter gaf, was slechts bedoeld om het zogenaamde lapwerk te camoufleren.

De werkzaamheden, uitgevoerd onder leiding van Zwens, bestonden dus hoofdzakelijk uit onderhoud en reparaties. Met grote regelmaat werd er gewerkt aan gebouwen van de stad, zoals het stadhuis, het stadswijnhuis, de stadswaag, aan huizen van ambtenaren, de Bank van Lening en aan kerken zoals de Grote Kerk, Broerenkerk en Betlehemsekerk. Ook de Latijnse school, de Stadschool en de Armenschool werden niet vergeten. De werkzaamheden aan gebouwen bestonden voornamelijk uit het dichtmaken van daken, reparaties aan of vervanging van vensters en het leggen van houten vloeren en zolders. In 1787 werd in de Grote Kerk intensief gewerkt door de metselknechten.²⁰ Zij maakten een begin met het houthouwen van de Bentheimer stijlen, terwijl intussen de verzakte graven werden verhoogd en gelijk gelegd. Ook de ramen van de kerk werden onder handen genomen: ze werden vernieuwd en verlood door de verversknechten. Met grote regelmaat, net als in de Grote Kerk, was men bezig in het stadhuis. In 1790 werden boven het Meentehuis de zolder en balkenlagen uitgebroken en vernieuwd. In andere semi-openbare gebouwen zoals het Werkhuis en het Weeshuis, vonden voornamelijk reparaties aan kozijnen plaats, werden houten vloeren gelegd en daken gedicht. Omdat van bruggen veelvuldig gebruik werd gemaakt, was het in ieders belang dat deze met grote regelmaat gecontroleerd werden op defecten om daarna zonodig gerepareerd of zelfs geheel vernieuwd te worden. Aan de Kamperpoortenbrug is van april tot september 1804 intensief gewerkt. Aanvankelijk werd alleen de wip van de brug vervangen, maar naderhand besloot men toch om de hele brug af te breken en een nieuwe te plaatsen. Twee jaar later, in 1806, werden aan de Diezerpoortenbrug en Schoenkuijpenbrug reparaties verricht en in 1807 aan de Berkumerbrug en de Hoevenbrug, terwijl de Vispoortenbrug alleen een verfbeurt kreeg. De Sassenpoortenbrug was in 1808 aan reparatie toe. Het onderhoud aan straten was een continu gebeuren:

stratenmakers waren regelmatig bezig met het vullen van de gaten. De boomsnoeiers vormden een aparte groep. Zij zorgden voor de aanplant van jonge bomen, het snoeien van de bomen en het onderhoud van plantsoenen. De Grote en Kleine Aa, die in deze tijd nog niet overkluisd waren, werden regelmatig uitgediept en schoon-gemaakt door de 'Luyden die met Schoppen en Spaden werken.' Zij veeiden ook de straten in de stad. De groep vrouwen die zo af en toe in de weekrapporten van Zwens voorkwam, werd ingezet voor de schoonmaak van de Hoofdwacht, de Armenschool of het Werkhuis. Ook het reinigen en het witten van de stadssecreten gebeurde door vrouwen, terwijl zij zo nu en dan het onkruid uit de straten verwijderden.

Wellicht is het in dit kader interessant enkele gebouwen van de stad te noemen, die in de weekrapporten van 200 jaar geleden voorkomen en die inmiddels niet meer bestaan of als zodanig in gebruik zijn, zoals:

- De Bank van Lening of de Lommerd. Sinds 1636 had Zwolle een bank van lening, waar iemand die in (tijdelijke) geldnood verkeerde geld kon lenen tegen onderpand. Later kon hij het onderpand terugkrijgen, wanneer hij het geld, vermeerderd met rente weer terugbetaalde. Deze bank was gevestigd in de 'Wheeme' en had tot dan toe dienst gedaan als pastorie.²¹
- De Latijnse school. Deze school grensde aan de Raadstoren en stond op de hoek van het Grote Kerkplein en de Lombardsteeg. In de Franse tijd liep het aantal leerlingen sterk terug. Om die reden verhuurde de stad een gedeelte van het gebouw aan de staat die er een tabaksmagazijn in plaatste. Tot 1819 bleef de school er nog gehuisvest.²²
- De Ruitersallen. De Ruitersallen, in 1778 gebouwd, stonden in de buurt van de zogenaamde Achtergracht bij de Dijkstraat. In de Franse tijd werden de Ruitersallen voor een deel ingericht als garnizoensbakkerij. De zolders erboven fungeerden als slaapzalen voor het doortrekkende paardenvolk.²³ In een brief gericht aan de Burger Representanten klaagde Zwens dat hij tevergeefs had gewacht op een Franse architect of ingenieur die hem de ver-

bouwingsplannen van de Ruitersallen zou laten zien.

- De Drakentoren. Deze toren stond tot 1853 in de Korte Kamperstraat en diende als militaire provoost, een plaats waar militairen in verzekerde bewaring werden gesteld.²⁴ In de week van 2-9 juli 1803 liet Zwens de buitenkant van de toren verven. Hijzelf woonde naast de toren.
- Pluym Greven woning. In 1573 werd in Zwolle officieel het ambt van pluimgraaf ingesteld. De taak van de pluimgraaf bestond uit het toezicht houden op de stadswanen. De swanen werden gezien als levende symbolen van de stadsgerechtigheid en zouden bescherming bieden tegen euvelmoed en kwaadwilligheid.²⁵ Het houden van swanen in de stadsgracht was van zo'n grote betekenis dat er een speciale ambtenaar, de pluimgraaf, voor werd aangesteld. De woning van de pluimgraaf behoorde tot de gebouwen der stad.
- Klappermanshuisjes. Dit waren houten wacht-huisjes, waarin de klepperlui 's nachts konden schuilen. Eigenlijk waren de klepperlui de nachtwakers van de stad. Met hun klep gaven zij de hele en halve uren aan en riepen daarbij hoe laat het was. Hun belangrijkste taak was alarm slaan in geval van brand. In het Reglement van het Opzicht van Pompen en Steigers van 10 november 1793, staat dat het tot de taak van de klepperlui behoorde om bij vorst de stadspompen aan te slaan en gangbaar te houden.²⁶ Zwens zal zich, als verantwoordelijke persoon, zeker ingezet hebben voor de totstandkoming van deze maatregel.

Intussen hield de stadsarchitect ook toezicht op de naleving van bouwvoorschriften van particuliere woningen. Een voorbeeld is een verbouwing uit 1791 in een woning aan de Grote Aa (tegenwoordig Gasthuisplein) tegenover het Weeshuis. Het huis werd op dat moment verhuurd door de provisoren van de Vilsterenshuizen aan ene majoor De Vries. Om een voorkamer beter bewoonbaar te maken, verzocht men drie Engelse schuiframen te mogen plaatsen en een opgemetselde schoorsteen met verbetering van vloer en zolder uit te laten voeren. Volgens taxatie van de meester metselaar

Jan Wernink, zou deze verbouwing f 400,- à f 450,- kosten. De stadsarchitect werd verzocht zijn goedkeuring te geven en erop toe te zien dat de verbouwing goed werd uitgevoerd. Ook minder interessante zaken zoals de aanleg van een riool in de Wolweverstraat, op verzoek van de eigenaar van een branderij, of het openen en uitdragen van een secrete in de Steenstraat, vielen onder toezicht van de stadsarchitect.

Het maken van begrotingen voor nieuwe aanbestedingen behoorde ook tot de werkzaamheden van de stadsarchitect. In 1806 stelde Zwens bijvoorbeeld een begroting op voor twee nieuwe brandspuiten voor buiten de Kamper- en Diezerpoort.²⁷ De aanschaf was noodzakelijk, omdat dan

in geval van brand buiten de poorten, zoals al eerder was gebeurd, de spuiten binnen de stad konden blijven. Een begroting van twee brandspuiten met specificatie van alle onderdelen, kwam op f 284,- per spuit; dus samen f 568,-. Een afschrift van de begroting stuurde Zwens naar de keurmeester, destijds burgemeester Eekhout. Ondanks alle zorg en preventie, brandde enkele jaren later, op 11 januari 1815, de lantaarn van de Kruiskerk of Onze Lieve Vrouwe kerk, nu beter bekend als de Peperbus, uit. Tekenend voor die tijd is dat er geen geld beschikbaar was voor de bouw van een nieuwe lantaarn. Pas in 1828 vond herstel plaats.

Bewaard gebleven bestekken geven informatie over de bouw of verbouw van een gebouw, iets wat

De Jufferenwal. C. Felix; begin 19e eeuw (Stedelijk Museum Zwolle).

met betrekking tot de bouwgeschiedenis of een eventuele restauratie van belang is. Een ontwerp-bestek van Zwens uit 1779, waarin hij verwijst naar een tekening zou interessant kunnen zijn. Het betreft de levering van zeven ankers bestemd voor de buitenmuur van de Grote Kerk. Ook de vereiste lengte van circa 128 voeten en het vereiste materiaal, namelijk 'allerbest taay zweeds ijzer van deze navolgende merken, hetzij L: O: C: F: G of _' zou de aannemer moeten leveren en binnen drie jaar maken.²⁸

Veelal werd op inschrijving beslist. Degene die het laagst inschreef, kreeg niet zelden de opdracht. Uit deze periode zijn diverse aanbestedingen bewaard, zoals die voor de levering van een partij Bentheimer steen, Twents of Munsters eikenhout of een partij 'beste Luyksze spijkers', 'beste taaie Berger spijkers' of 'brandnagels'. Maar ook over

de aanbesteding van bijvoorbeeld een nieuw te bouwen kamer in het stadhuis, 'an den linkerhand van den ingang', of het aanleggen van een nieuw stuk dijk had de stadsarchitect het laatste woord. Arend Jan ter Smitten, die zo tragisch om het leven kwam, haalde als laagste inschrijver op 10 juni 1810 een opdracht binnen. Het betrof het afbreken van een houten sluis of verlaat en het plaatsen van een nieuwe sluis voor de Nieuwe Vecht op dezelfde locatie. Het bedrag van f 4625,- werd 'in den slag opgehangen en opgeslagen' voor f 4450,-.

Nevenfuncties

Dat Derk Zwens op grond van zijn capaciteiten ook gevraagd werd om andere functies te vervullen, blijkt uit het verzoek van de weduwe van Jan Wernink. Toen de meester metselaar Jan Wernink

*De Diezerbuitenpoort.
A.D. Prudhomme; ca.
1800 (Stedelijk Museum
Zwolle).*

in het najaar van 1793 plotseling overleed zat zijn weduwe met haar handen in het haar. Zij deed een beroep op de stadsarchitect en vroeg hem of hij voorlopig toezicht wilde houden op het werk en werkvolk. Zwens wilde dat wel doen, maar hij moest daar permissie voor vragen aan het stadsbestuur. Op 1 november 1793 kreeg hij die toestemming, voorlopig tot 1 januari 1794. Maar omdat Jan Wernink ook meter was van Bentheimer steen en eiken, was deze functie door zijn overlijden ook vacant. Op 20 december 1793 nam Zwens, na goedkeuring van het stadsbestuur, deze taak op zich door het afleggen van de eed. Hij zou dit ambt vervullen totdat een nieuwe meter gevonden was, als opvolger van Jan Wernink.

Tekeningen

Met grote regelmaat stuurde de stadsarchitect timmer- en metselknechten naar het Katerveerhuis. Het Katerveer dankte zijn naam aan de buurtschap Cothen of Cathen. Het vormde sinds de tiende eeuw een belangrijke verbinding met Gelderland. Voor de stadsarchitect betekende het Katerveer een belangrijke opgave. Niet van gering belang was het onderhoud aan het veerhuis zelf, dat in deze jaren varieerde van het leggen van houten vloeren tot het plaatsen van banken en tafels en de reparatie van een kast. Overigens brandde het veerhuis twee keer af, in 1815 en in 1858.

Van 1779 tot 1783 werd Zwens echter vooral in beslag genomen door pogingen om de waterstaatkundige beheersing van het water te herstellen en te verbeteren. Bekend is dat Zwolle voortdurend geteisterd werd door overstromingen. De jaren 1775 en (vooral) 1776 waren wat dat betreft rampjaren, maar tot ver in de negentiende eeuw had de stad met wateroverlast te kampen. Zwens was zoon van een sluiswachter en molenmaker van beroep. Misschien is hij mede op basis van deze kwalificaties aangenomen om als stadsarchitect het probleem op te lossen.

In het Gemeentearchief bevinden zich vijf met waterverf ingekleurde pentekeningen van tamelijk groot formaat, die Zwens maakte tussen 1779 en 1783.²⁹ Het zijn ook de enige tekeningen van zijn hand die we kennen en zij laten de IJssel zien bij het Katerveer. Op verschillende data is de IJssel

waterstaatkundig in kaart gebracht door middel van peildiepten. Dit deed hij in samenwerking met Cornelis Redelijkheid, de man die eerder betrokken was bij de sollicitatie van Zwens. Op één van de tekeningen uit 1779 is uit het bijschrift op te maken dat het een ontwerp betreft voor herstel- en verbeteringswerkzaamheden aan het Katerveer. Met het maken van een keerdam en het plaatsen van kribben zou ook de bevaarbaarheid van de IJssel voor de katerveerscheppen verbeterd kunnen worden. Het probleem was dat de IJssel òf teveel òf te weinig water had.³⁰

Het einde

Na een periode van 43 jaar gewerkt te hebben als stadsarchitect in Zwolle, kwam in 1820 een einde aan het leven en de loopbaan van Derk Zwens. Hij heeft ons geen prestigieuze gebouwen nagelaten, zoals we misschien van een stadsarchitect uit deze periode zouden verwachten. Het toeval wil dat zijn veel bekendere collega in Amsterdam, Abraham van der Hart, die ook in 1777 als stadsarchitect werd benoemd en ook in 1820 overleed, wel in de gelegenheid was om veel te bouwen.³¹ Door het soort van werkzaamheden die Zwens tijdens zijn loopbaan verrichtte, krijgen we de indruk dat Zwens meer meestertimmerman was dan stadsarchitect. Maar misschien heeft Derk Zwens in zijn tijd en onder moeilijke omstandigheden meer betekend voor een stad als Zwolle dan wij ons kunnen voorstellen.

Noten

1. F.W. van Voorden, *Schakels in Stedebouw*, Zutphen 1983, 26-42.
2. Gemeentearchief Zwolle (GAZ), Corr. 88 H 29. J.J. Seekles, *De ontstaansgeschiedenis van de Dienst Openbare Werken*, 1988.
3. GAZ AAZ01-04037, Register van rapporten en aantekeningen, 1753-1770.
4. GAZ AAZ01-04070, Stukken inhoudende bestekken en aanbestedingen van werken ten behoeve van de stad, 1748-1770.
5. GAZ AAZ01-038, 494-497, resoluties van Raad en Meente, 23-4-1777.
6. Fabrique of Fabriek: afgeleid uit het Latijn 'faber' = handwerksman, timmerman. Fabriek kan aanduiden het bouwen, het resultaat van dat bouwen, nl. het gebouw zelf en de man die bouwt: in dit geval de bouwmeester of architect.

7. GAZ AAZ01-05636, Stukken inhoudende opgaven en antwoorden daarop van sollicitanten naar de functie van stadsarchitect, 1777.
8. GAZ NH Lidmatenboek 4, 265.
9. GAZ RA001-122, 399. De eertse zin luidt; 'Erschenen de architect Derk Zwens en Jacoba van der Heyde, echteleiden, de eerste gaande, de tweede siek te bedde leggende en beyde bij blijkende goed verstand en over hunne na te laten goederen te willen disponeren.'
10. GAZ Trouwboek RSBO 817, 345.
11. GAZ Resoluties Schepenen en Raden, 566-567, 9-8-1792.
12. GAZ NH Lidmatenboek 5, 210; en Trouwboek RSBO 805, 49-50.
13. W.A. Elberts, *Historische wandelingen door Zwolle*, Zwolle 1973 (oorspr. 1890), 8. Elbert vermoedt dat de brug genoemd is naar Peter van Aken, omdat zijn huis genaamd 'de Blauwe hand' op deze brug stond.
14. Vriendelijke mededeling Wim Huijsmans.
15. GAZ RA001-00055, 246, 17-8-1792. De twee pakhuisen bevonden zich aan de Buitenkant. Het ene was gelegen boven het stadsmetselhok, het andere naast het pakhuis van ene juffrouw Klopman.
16. GAZ Notulen van de Gemeenteraad, 525, 529, 8-7-1820.
17. GAZ AAZ01-05362.
18. GAZ Resol. Prov. Repr. 1795, 7. Op 5 september 1795 wordt het verzoek ingewilligd van het St. Martinusgilde, alsmede van het schilders- en glazenmakersgilde om Derk Zwens als stadsarchitect niet aan gebouwen te laten werken, die niet tot de stad behoren en dat werken, die de Geestelijkheid aangaan door genoemde gilden uitgevoerd kunnen worden, dan wel onder toezicht van de stadsarchitect. Officieel waren de gilden bij de Grondwet van 1798 afgeschaft, maar enkele gilden wisten hun bestaan te rekken.
19. GAZ AAZ01-04062-04069, Weekrapporten van de stadsarchitect, 1787-1808.
20. Zie H.J.H. Knoester en C.J. de Kruyter, *Tentoonstelling 750 jaar Zwolle in archiefstukken*, GAZ 1980, 48. Aantekening over de Grote Kerk, die tot de Franse overheersing nog een kleurrijk interieur had. Tot die tijd hingen er aan muren en pilaren grafborden met de familiewapens van de overledenen (bedoeld zal zijn de zogenaamde memorietafels). De grafstenen waren nog rijk gebeeldhouwd en nog niet afgesleten of door elkaar geraakt.
21. P.J.C. de Boer, *Zo was het in Zwolle*, z.p., z.j., 15-16. Bij de restauratie in 1975 is de toren van dit gebouw opnieuw opgetrokken en kreeg aansluiting bij het nieuwe stadhuis.
22. Elbert 1973, 170-172.
23. Ibidem, 228-229.
24. Ibidem, 7.
25. De Boer, z.p., z.j., 14-15.
26. Ibidem, 32-32. Zie ook J. Louwen en H. Prins, '750 jaar Zwolle, Zwollenaren en hun rampen', in: Ach Lieve Tijd, Zwolle z.j., nr. 3, 67.
27. GAZ AAZ01-06015. Begroting voor twee brandspuiten opgemaakt door de stadsarchitect, 1806.
28. GAZ AAZ01-00911. Ontwerp bestek voor het leveren van ijzerwerk in en aan de Grote Kerk, 1779.
29. GAZ THA, coll. kaarten reg. nrs 2-3-8-002, 2-3-8-001, 2-R-15, 2-R-10, 2-R4.
30. H. Schelhaas en B. Molenaar (red.), *Rivieren en beken in Overijssel*, Zwolle 1978, 17-19.
31. Abraham van der Hart heeft in Amsterdam gedurende bijna een halve eeuw zeer veel werk verricht. In het gebruik van architectonische elementen was hij zeer behoudend en de kracht van zijn voorname bakstenen gevels berust geheel op de goede verhoudingen. De meest bekende gebouwen van Van der Hart zijn het R.K. Maagdenhuis aan het Spui (1785) en de Lutherse kerk aan de Kloverniersburgwal.

De Diek

Het volgende gedicht is geschreven door Annie Scheffer (geh. Bos). Zij werd op 19 mei 1910 te Zwolle geboren en overleed daar op 10 mei 1993.

Annie Scheffer woonde ongeveer 35 jaar, tot 1958, aan de Thorbeckegracht op nummer 25. Zij bezocht de Wilhelminaschool, de Handelsavondschool en werkte vanaf haar achttiende jaar op het kantoor van de Overijsselse Landbouw Maatschappij (OLM), toen nog gevestigd aan het Groot Wezenland nr. 22. Zij was gehuwd met de heer Evert Jan Bos, accountant bij de OLM en zij was actief bij verschillende verenigingen.

De aanleiding tot het maken van het gedicht beschreef Annie Scheffer rond 1990 als volgt:

'Direct na de bevrijding waren de mensen blij en opgelucht, er waren feesten op straat. Men leefde in een roes van vrijheid, gelijkheid en broederschap. Buurt- en straatverenigingen werden opgericht, ook op de Thorbeckegracht, waar wij woonden. Er waren feestmiddagen voor de kinderen. Voor ouderen werden gezellige avonden georganiseerd in de zaal van de Protestanten Bond, Thorbeckegracht 11, het geboortehuis van J.R. Thorbecke, de grote staatsman. Tevoren werd dan een inzameling gehouden van stukjes boter en schepjes suiker; bakker Kamphuis van de Diezerpoortenplas had meel en bakte hiervan koekjes. Ook van de buurtbewoners werd inbreng verwacht. Voor een dergelijke avond heb ik dit verhaal gemaakt.

Als ik vertel van mijn herinneringen als kind is het dus nog langer dan veertig jaar geleden. Het straatbeeld was toen heel anders dan nu. Een enkele auto, maar vrachtvervoer ging in hoofdzaak per paard en wagen. Er waren twee expediteurs op de Thorbeckegracht, J. Lenderink voorbij de Vispoortenbrug en De Munnink tussen beide bruggen in. Ze vervoerden vrachten van en naar het spoor en o.a. de nachtboot die afgemeerd lag in de Gracht tegenover ons huis. Die nachtboot voer iedere dag van Amsterdam via Kampen naar Zwolle en terug. De Dedemsvaartse Stoomtram reed op de nachtboot via de Meppelerweg, Thomas a Kempisstraat, Diezerkade, Diezerpoortenplas naar de Thorbeckegracht.

Als ik het heb over dammen, bedoel ik niet het damspel, maar houten schotten, die in ieder huis aanwezig waren en gebruikt werden bij hoog water. Zij werden voor de deuren en buitengangen geplaatst om te voorkomen dat het water in huis zou stromen'.

A. Scheffer

Bij hoog water was er geen verschil te zien tussen de gracht en de rijweg (foto: particuliere collectie).

De Diek¹

't Skoot mie laast ineens in de gedachte..
 Wat te vertellen van onze olde Grachte,
 Die, zooas jullie wel zult weten,
 In vrogger jeûren 'De Diek' ef e-eeten.
 'k Weete niet of ie d'r wel is erg in ad,
 A-j an komt stappen uut de stad
 En op de Diezerpoortenbrugge staot,
 A-j dan ow oogen naer de linkerkante slaot,
 Oe mooi die Grachte deûr wel lig!
 Gien wonder as 'n skilder deûrvan inspierrasies krig!
 Die uuzen groot en klein, ze staot zoo fier d'r allemaole
 En langs de kaai zoo now en dan 'n paole,
 In 't water ier 'n skip en gins 'n boot
 En op de wal bedrievugeid van klein tut groot.
 Op d'achtergrond kestanjes in un bloesumtooi
 Of linden in 't gruun, zóó machtig mooi!
 Menschen, wat liekt det fijn zoo uut de verte,
 'n Skilderi-je, werkkluk 't dut oe goed an 't erte.
 Dichte bi-j bint de uuzen meestieds niet zoo keurig net,
 As die, die in 'n ni-je buurte bint ezet.
 En a-j soms van 'n schoone stoepe en straote oldt,
 Blijf dan maer weg, want ie ergert oe ier kold.
 Net de stoepe eskrobd, ... 'lakker frisch zoo met die dreugte!
 Deûr kump de Munnink² an, — 't peerd dut de stert in d'eugte

 't Geluk lig veur oe uus, maer dan met skuppen vol!

A-j flink antrèkluk bint, bi-j in iene wéke dol.
 Maer ol ie soms van zonne, zóó uut d'eerste and,
 Kom dan maer op, dan bi-j in 't belófde land.
 "Twie keer sommer ept ze op de Diek,"
 zeiden de olden en adden ze gien geliek?
 Oe fijn skient veur- en naojeûrs de zonne in 't glas.
 (Veural de leste jeûrenkump netuurwormte goed van pas!)
 Onze olde Thorbeckegrachte ef bóvendien
 'n Verlédén weûrup ze trotsch terugge mag zien.
 Die groote uuzen werden bewont deur defuge eeren,
 Netarissen, fabrikanten, ambtenaers en zelfs domeneeren.
 (Die laaste adden wie nog veur kórt, maer det was uut nood,
 Want zien uus was te klein, of zien gezin te groot.)
 De grote staatsman Thorbecke ef 't levenslicht ezien
 In het uusnaost nummer tien.
 Deûrdverhuurt de Protestantenbond vergaderzalen
 An de ôverkante³ werd graan en veevoer gemalen,
 Deur de firma Marsman gebeurde det.

Van der Helm ad zien tabaksfabriek deûrnaast ezet.
 Van IJssendijk verhandelde thee
 En Ten Doesschate verwerkte specerijen vanôver de zee.
 De Zoltfabriek⁴ ad In sale salus op de gevel staon,
 Onze buurman⁵ is een keer tut vertaling over-egaon.
 Hij zei: 'det betekent juffrouw 't begint te regenen haal oe katte
 binnen.'
 Die man kon soms zukke gekke dingen verzinnen.
 Hij was stienhouwer, beitelde soms op een grafzerk RIP
 Toen wie vroegen: 'buurman, wat bedoelen ze hiermee?'
 Zei-ie: 'Des van de roomsen, rust in plankies betekent det
 Deûrumme ep ik det deur op ezet.'

De's tusschen ôkies, maer now wie toch bie 't verlédén bint,
 Wi'k oe vertellen van mien erinneringen as kind.
 De mooiste momenten veur ons kinders wazzen de dagen
 As de Noord-Westerstörmen kwammen te jagen.
 Wie gongen al ies siekum naor de zolder um de dam te bekijken
 En kregen al ruzie, wie deûr de klei langs mog strieken
 Straks as 't water de kaai ôverliep.
 Gieniene die 's nachts rustig sliep.
 En eurden wie den bóven de störm uut buurman Van Luit,
 Dan wazzen wie niet te olden: "t Bedde uut, veuruit!"
 'De stoppe mut in 't rioel, de kaai löp al vol!'
 Wie liepen te springen deur 't uus, wat adden wie 'n lol.
 Wie oefden niet naor skoele, det was de grooste pret,
 Maer duurden 't te lange, dan werden wie met 'n beutien ôver-
 ezet.
 Wie klommen dan ôver de lönning van de brugge
 En uut skoele gongen wie met dezelde gelégenheid terugge.
 De postbode plonsden deur 't water in leerzen tut an zien kruus
 En bracht ons zoo de kranten en brieven netties tuus.
 Ook de melkboer ef zich 't er nooit wat van an etrôkken
 En liet zien peerd ieskold deur 't water sjôkken.
 De zwanen zatten 's middus bie ons an de taofel!
 O, geleuv'ie det niet, ie trekt zo'n ongeleuvige waefel.
 Now ja, ze zwommen op de stoepe, de buurman voerden ze
 brood.
 Die stomme diers bint now, dank zij de moffen, allemaole dood.
 Os onze olders det ooge water zoo lollog vonden, betwiefel ik
 wel.
 Die adden de rommel, veur ons was 't spel.
 Met 'n paer dagen was 't leed meestieds elédén
 En zakten 't water weer naor benédén.
 De rails wazzen nog maer nauwluks van 't water ontdaon,
 Of de trem kwam al weer veur onze deure te staon.
 Ja zeker, wie adden ook 'n trem!

Zelfs de hoge wielen van een koets verdwenen voor een groot deel onder water (foto: particuliere collectie).

'n Echte, iene van de D.S.M.!⁶

'n Machtug gezichte as 'e bie Kampuus⁷ de oek umme kwam,
Al knerpend en knoersend; .. opiens namp'e dan 'n ram
En uppelden óver de stukken roest, wat ienmaol was 'n reel,
Eerst drie meter brokken en dan weer 'n klein stukkien eel.
Dach'ie soms det'e ontspoorden? Niks 't er van,
IJ ging recht op zien doel of, zóó op de Nachtboot an.
Die Nachtboot gaf 'n eel vertier ier op de kaai,
Vólle drukte, maer ook 'n boel lewaai.
A-j soms 'n enkelde keer is 'n lozjee,
Dan klaagden 'e steevaste det e gien ooge dichte dee
In de naonacht, want ze gongen al vrog an 't werk
En in 't skreeuwen en skelden wazzen ze an de boot eel sterk!
Maer wazzen ze met benzinetonnen an 't lössen, Mien lieve
mensen,
Ie zollen de boot met personeel 's mörgensvrog naor de maone
wenschen!
Ien keer in 't jeûr as in Olland 't grös werd emeid,
Dan was 't 'n gedoe; de kaai was met 'pikmeiers'⁸ bezeid.
't Was merakels, maer de kwammen altied allemaole samen,
Ie snapten niet weûr die kerels zoo iniens vandaon kwamen.
Ze leken allemaole opmeakaere; 'n roodverbrande kop,

'n Geruut sloop onder d'ärm en 'n vlokstof-pette op.
Oevólle d'r ook wazzen, al was de boot ook berstend vol,
Ze gongen met, nuchter of dronkend, ze adden de grooste lol.
Was de boot um 8 uur vot, dan kwam de nachtwaker anstappen,
Die d'r op mos passen det de dieven 's nachs niks kwammen
gappen.
'n Onbegrensd vertrouwen ad ij in de mensen van toen
Want werd 't donker, dan kroop'e in 'n tramwagen, um 'n tuk-
kien te doen?
Ja, det weet ik niet, det ep ik nooit econtroleerd,
Maer 't skélt wel, de mensen adden toen nog gien 'organisee-
ren'⁹ eleerd!
Nog vólle meer booten en beuties laggen toen an de wal,
Van Beúrslag¹⁰, Van Egmong, Eukels¹¹, ja, 'k weete niet al.
Die beurtskippers adden ier toen al un vaste stee,
Ook de 'Ora et Labora' lag bie ons op de ree.
Ien keer ad die 'n erg biezondere vracht,
Veur miljarden an Marken ef'e naer Waopenvelde ebracht.
Gien tiene, maer wel onderden balen
Van die pepierties bint deûr in de pepiermölle vermalen.
De mof was toen veur de zoovólste keer ederaillerd,
En éven zoovólle keeren ef-e d'r niks van eleerd!

De postbode bleef zijn werk doen
(foto: particuliere collectie).

Mie dunkt ij is now
weer zoo kaal as 'n luus!
Werempel, now ek 't
iniens óver de poletiek,
Inplaas van de 'k oe wat
vertelle óver de Diek.
Weûr was ik ebléven, o
ja, 'k wete 't al
Over de booten en
skippers ier an de wal.
Veur die booten werd
goed ezörgd, ja, 't is
gien gein,
Zie adden 'n wachtkamer!
Eel pieterug klein
in de Spinuusbreeok¹²
'Wachtkamer voor

stoombooten' stond deûr te lézen,
Maer 'k denke achterof det 't wel niet letterluk bedoeld zol
wézen!

'k Ebbe tenminste nooit 'n boot de wal op zien kroepen
Um in die kamer te wachten tut de kaptein em kwam roepen!
De kapteins en perseneel snapten wel wat de bedoelink was,
Ze pikten d'r wel is eine, ook wel ies meer as ien glas!
Toch skenen ze deûr niet genog centen te ebben verdaon,
Tenminste de 'Wachtkamer' is op de flessche egaon.
Ook was toen de Breeok de meest eiluge grond van de stad,
Want ef'e niet de Twaalf Apostels¹³ in zien midden e-ad?
Of in 't midden, ze stonden meer an 't ende,
Die twaalf uusies, kaal en vaal van ellende.
De bewoners, die stakkers ze adden 't niet breed,
Gelukkig det de kerke d'r geregeld wat an deed.
De 'Lebensraum' was in die krötties niet groot
En toch gongen die olden d'r niet zoo eel gauw in dood.
De meesten adden 't nooit anders ekend,
Die wazzen un eele léven 'n klein ussien ewend.
De Twaalf Apostels werden te old op 't leste.
'Ofbréken,' zei Ten Doeskate 'det liekt mi-j 't beste!
Det is gebeurd, gien stien bleef d'r staon
En deûrmet ad weer 'n stukkien old Zwolle of-edaon.
Ja, wat zal ik now
Nog meer vertellen an ow?
Van de groote brand die d'r jeûren terugge was bie Vecht,¹⁴
Zoo erg, det 't leek of de eele Breeok werd in d'assche elegd?

Gelukkig ad de Brandweer 'n goeie spuite bie de and,
Zoodet alleen maer die iene febriek is of-ebrand.
Uut de puinoopen verrees weer 'n ni-je febriek,
Tut nog toe ien van de mooisten van onze Diek.
Mie dunkt, ik mos 't vandaage ierbi-j maer laoten,
Misskien wil 'n ander op 'n volgend feest is wat praoten,
En wat vertellen uut zien kinderjeûren.
Probeer 't maer ies, ie zult 't wel kleûren.
Vertel ons dan ies wat óver 't andere ende van de Grachte,
A-j ien keer bezug bint sköt oe genog in de gedachte!
'k Besluute mien gedicht met de beste wenschen
Veur de Thorbeckegrachte en al de op-en umwonnende men-
schen.

27-12-1945

Noten

1. Diek = de Dijk = Thorbeckegracht, zo genoemd naar de bekende staatsman J.R. Thorbecke (1798-1872), die op nr. 11 geboren werd.
2. De Munnik = de gebroeders J.J. en H.J. de Munnik waren expediteurs. Hun bedrijf was gevestigd op de Thorbeckegracht 52.
3. óverkante = waar nu nieuwbouw staat, aan de noordzijde van de gracht.
4. Zoltfabriek = de zoutziederij 'In sale salus' van W.H.J. de Fraiture, die gevestigd was aan de overzijde van de Thorbeckegracht aan de Waterstraat.
5. buurman = H.J. van Luit, Thorbeckegracht 26.
6. D.S.M. = Dedemsvaartse Stoomtrammaatschappij.
7. Kampuus = J. Kamphuis, bakker op de hoek van de Diezerpoorten-plas/Thorbeckegracht.
8. pikmeier = hannekemaaiër, iemand uit Duitsland, die in de hooitijd naar Nederland kwam om gras te maaien, vooral in Noord-Holland.
9. organiseeren = in de oorlogsjaren betekende dit iets buiten de regels om inpikken, ook wel stelen van de officiële instanties, van de bezetter.
10. Beurslag = Baarslag, beurtschipper.
11. Eukels = Heukels, beurtschipper.
12. Spinuusbreeok = Spinhuisbredehoek.
13. De Twaalf Apostels = deze twaalf armzalige huisjes stonden op de hoek van de Spinhuisbredehoek en de Menno van Coehoornsingel en werden rond 1930 in verband met nieuwbouw van de firma Ten Doesschate afgebroken. Ook deze nieuwbouw is alweer verdwenen.
14. Vecht = de firma Vecht & Co. had op Thorbeckegracht 19 een zaak in schoenmakersfournituren. In 1940 verrees ter plekke de fabriek van A.J. ten Doesschate, handelend in o.a. levertraan, specerijen, drogerijen, chemicaliën en verf.

Catechisatie

Dominee Horreüs de Haas...

Ik ben maar heel kort bij hem op catechisatie geweest. Het was weliswaar kort, maar ik zie de man nog haarscherp voor me. Die catechisatie had ik uit eigen beweging gewild. Tot verbazing van mijn ouders vroeg ik daar zelf om.

Bij mijn grootouders had ik kennisgemaakt met dominee De Haas. Hij heette veel mooier: Horreüs de Haas. Die naam en zijn uiterlijk maakten direct veel indruk op mij. Later heb ik pas goed begrepen wat voor man hij was. In de socialistische beweging en in de hervormde kerk was hij een vooraanstaande en leidinggevende figuur met landelijke bekendheid. En nu nog, meer dan vijftig jaar na zijn dood, wordt zijn naam in Zwolle en ver daarbuiten met respect genoemd. Iedere eerste mei wordt bij zijn graf op de Kranenburg een kor-

te bijeenkomst gehouden en een paar jaar geleden is er een natuurrpad in het Engelse Werk naar hem genoemd. Aan het huis waar hij woonde en werkte aan het Groot Weezenland 35, is een herinneringsbord bevestigd.

Maar toen ik hem in het begin van de oorlog in het huisje van mijn opa en oma ontmoette, ben ik waarschijnlijk alleen maar heel stil geweest. Ik zal, denk ik, geluisterd hebben naar gesprekken die ik maar half begreep.

Of er in die tijd moed voor nodig was om bij mijn joodse grootouders op visite te komen, weet ik niet. Achteraf lijkt De Haas me de man er niet naar om zich van zo'n verbod veel aan te trekken.

Van die dominee wilde ik wel iets meer horen over de verhalen die in de bijbel stonden. Thuis hoorde ik er niet veel over. Mijn moeder wist er waarschijnlijk niet veel van af en mijn vader, die ze wel kende, had in die tijd weinig zin om zijn zoon oude, romantische oudtestamentische verhalen te vertellen. Hij werd in beslag genomen door zijn werk, de oorlog en de zorg om de familie.

Van De Haas hoorde ik wekelijks geschiedenissen zoals die van Daniël in de leeuwenkuil, de profeet Jeremia en koning Salomo; ook over Isaac en Lea. Namen die mij veel zeiden, omdat mijn opa en oma zo heetten.

Horreüs de Haas overleed in april 1943. Hij is heel kort ziek geweest. Bij zijn begrafenis liep volgens de verhalen half Zwolle achter de lijkwagen aan. Ik had die dag koorts en lag ziek in bed, maar ik hoorde heel duidelijk het luiden van de kerkklokken.

Een paar weken later kwam zijn opvolger bij ons aan de deur. Of ik bij hem de catechisatielessen kwam volgen. Maar ik weigerde. Dominee De Haas was dood en kon voor mij door niemand anders worden opgevolgd.

Wil Cornelissen

*Ds. Horreüs de Haas.
(foto: particuliere collectie)*

Literatuur

Marieke Schaap-
Steegmans

Nieuwe boeken

Damman, R.A., *De korenmolen van Windesheim 1748-1998*. Zwolle 1998.

[Erdtsieck, J.], *Overzicht kerkgeschiedenis Zwolle in de jaren 1672-1674 en van 1795-2000*. Zwolle 1998.

Erdtsieck, J. en Veltman, B., *Baron van Aerssen Beijeren van Voshol: een negentiende-eeuwer als redder van de Grote Kerk in Zwolle 1824-1914*. Zwolle 1998.

Het informatieboekje: overzicht van activiteiten die in het seizoen 1998-1999 in het wijkcentrum worden gehouden. Zwolle 1998.

Uitgegeven ter gelegenheid van de viering van 40 jaar Holtenbroek 1958-1998.

[Nijboer, Marijn, foto's: Freddy Schinkel ... e.a.], *De ander bekennt, de ander bekend*. Zwolle 1998.
Boekje over racisme in de praktijk van alledag.

40 jaar - 40 kwartieren. (NGV afdeling IJssellanden) Zwolle 1998.

Dit boek kost f 17,50 (excl. f 7,50 verzendkosten) en kan besteld worden via een storting op rekeningnummer 3913760 t.n.v. NGV afd. IJssellanden, Zwolle, of bij de secretaris a.i. Theo van Reijn, Toon Slurinkhof 79, 8264 DH Kampen. tel 038-3331620; fax 038-3331628; e-mail van reijn@wx.nl.

Werkgroep Bibliografie van Overijssel (samenst.), *Bibliografie van Overijssel 1996*. Zwolle 1998.

Mededelingen

Mededelingen van het bestuur

Werkgroep Agrarische Geschiedenis

Op 6 oktober kwam de Werkgroep Agrarische Geschiedenis bijeen in het Gemeentearchief Zwolle. Er waren negen deelnemers, terwijl enkele andere belangstellenden hadden aangegeven bij volgende gelegenheden ook aanwezig te willen zijn. Het doel van deze werkgroep is (meer) belangstelling te wekken voor de agrarische geschiedenis van Zwolle, materiaal te verzamelen in de vorm van foto's, films, documenten en archiefstukken, herinneringen vast te leggen en te komen tot publicaties.

Na een korte kennismakingsronde, waarbij gemeentearchivaris J. Folkerts vertelde over mogelijkheden tot onderzoek in het Gemeentearchief, werden onderwerpen voor onderzoek besproken. Ook was er een selectie gemaakt van agrarische literatuur en van archiefstukken rond dit thema die op het Gemeentearchief aanwezig zijn. Uit de onlangs uitgekomen inventaris van het archief van de gemeente Zwollerkerkspel over de jaren 1927-1967 bleek dat dit archief tal van stukken bevat, die voor het onderzoek naar de agrarische geschiedenis van belang zijn.

Bij de keuze van te bestuderen onderwerpen werd aangesloten bij het themanummer over de land- en tuinbouw van het Zwols Historisch Tijdschrift van december 1997. Voorlopig werd gekozen voor: veld- en boerderijnamen, zuivelfabrieken in en om Zwolle, de veiling, de tuinbouw, de ruilverkaveling Haerst/Genne en de standsorganisaties. Daarbij is ernaar gestreefd, dat ervaren en beginnende historisch onderzoekers samen aan één onderwerp werken.

De volgende bijeenkomst staat gepland op 27 januari 1999, wederom in het Gemeentearchief Zwolle om 20.00 uur. Nieuwe deelnemers (en onderwerpen) zijn van harte welkom.

Coördinator van de Werkgroep is:

Wim Coster

Prins Frederikplein 2

8019 XB Zwolle

Telefoon 038 - 4221451.

Werkgroep Zwols Industrieel Erfgoed

Er bestaan plannen voor de oprichting van een Werkgroep Zwols Industrieel Erfgoed (ZIE). Industrieel Erfgoed wordt ook wel gevat onder de noemer 'Monumenten van Bedrijf en Techniek.'

Voor de oprichting van een dergelijke werkgroep is onder andere contact gezocht met Marcel Overbeek, woonachtig in Zwolle en redacteur van *Industria Nieuwsbulletin van Stichting Federatie Industrieel Erfgoed Nederland*. Van zijn hand verscheen onlangs bij de Europese Bibliotheek in Zaltbommel het boek *Nederlands Industrieel Erfgoed in Beeld*.

Op 13 januari a.s. zal drs. P. Nijhof in het kader van de historische avonden in Zwolle, in het Rijksarchief Overijssel een lezing geven over Industrieel Erfgoed in Zwolle.

Belangstellenden voor deelname aan de werkgroep i.o. kunnen contact opnemen met Wim Coster (adres/tel, zie hiervoor).

Logo

Het bestuur heeft het plan opgevat om voor de Zwolse Historische Vereniging een eigen logo te doen ontwerpen. De bedoeling is hiervoor een prijsvraag uit te schrijven. Het reglement zal in het eerste nummer van het ZHT in 1999 worden gepubliceerd. Belangstellenden kunnen al eerder, vanaf 4 januari 1999, een reglement aanvragen bij de secretaris van de ZHV. De sluitingstermijn voor de inzendingen is gedacht rond half juli 1999.

Mededelingen van het Gemeentearchief Zwolle

Evenals in 1997 heeft het Gemeentearchief dit jaar extra krediet gekregen voor het inlopen van de bewerkingsachterstand. Hoewel het bedrag lager is dan in 1997, hoopt het Gemeentearchief de archieven van de Dienst Openbare Werken afdoende voor het publiek te kunnen ontsluiten.

Ook particulieren subsidiëren soms belangrijke inventarisatieprojecten. Zo is voor de inventarisatie van de archieven van het hervormd weeshuis een bedrag van f 15.000,- toegezegd door de betreffende stichting.

De laatste tijd is met succes geëxperimenteerd met de automatisering van de generale index van het Gemeentearchief. De fiches-bakken over de periode 1600-1650 zijn daartoe in de computer ingevoerd door de WEZO. Er is nu een applicatie beschikbaar, waarmee het mogelijk is met een computer in de leeszaal in het betreffende bestand te zoeken.

Website-gebruikers kunnen sinds kort meedoen aan een interactieve quiz. Op die manier kan iedereen zijn/haar kennis van de geschiedenis van Zwolle testen. De quiz bestaan uit dertig vragen op drie niveaus. Onder de goede inzenders wordt maandelijks een boek over Zwolle verloot.

Auteurs

drs. Annèt H.M. Bootsma-van Hulten (1953) studeerde geschiedenis. Momenteel werkt zij als historicus op free-lance basis.

Wil Cornelissen (1928) was werkzaam in het onderwijs, laatstelijk als adjunct-directeur van de Ambelt te Zwolle. Hij houdt zich momenteel onder andere bezig met de lokale geschiedenis. Vooral de periode rond de Tweede Wereldoorlog heeft zijn belangstelling.

W.A. Huijsmans (1948) is als medewerker verbonden aan het gemeentearchief van Zwolle en onder andere belast met acquisitie, inventarisatie en onderzoek.

dr. B.J. Kam (1924) was huisarts te Zwolle. Momenteel houdt hij zich bezig met lokale geschiedenis.

Marieke Schaap-Steegmans is bibliothecaris van het Gemeentearchief Zwolle.

Annie Scheffer (1910-1993) woonde haar hele leven in Zwolle; voor een groot gedeelte aan de Thorbeckegracht. Zij werkte op het kantoor van de Overijsselse Landbouw Maatschappij.

Miriam Schneiders (1953) is kunsthistorica met als specialisatie architectuurgeschiedenis. Momenteel is zij verbonden aan de vakgroep kunstgeschiedenis van de Universiteit Utrecht, waar zij computerondersteund onderwijsmateriaal ontwikkelt.

Colofon

Het Zwols Historisch Tijdschrift is een uitgave van de Zwolse Historische Vereniging en verschijnt viermaal per jaar. Leden van de vereniging krijgen het tijdschrift gratis toegezonden.

Bestuur Zwolse Historische Vereniging

W. Coster, *voorzitter*

A. Arendsen, *secretaris*, telefoon: 038-4652369

M.M.H. van Ulsen, *penningmeester*

A. Bootsma-van Hulten, B.J. Kam, A.J. Mensema,

R. Salet, *leden*

Secretariaat

Postbus 1448, 8001 BK Zwolle, telefoon: 038-4652369

Ledenadministratie

telefoon: 038-4654617

Bezorging tijdschrift: A. Bootsma-van Hulten,
telefoon: 038-4543434

Internet adres:

<http://www.obd.nl/instel/histver/zwolle.htm>

Financiën: girorekening Postbank: 5570775

t.n.v. Zwolse Historische Vereniging

Tarieven lidmaatschap:

65+ (wonend binnen Zwolle) en studenten f 35,00/jaar

overige leden f 45,00/jaar

huisleden f 7,50/jaar

Redactie Zwols Historisch Tijdschrift

A. Bootsma-van Hulten, W. Cornelissen, E.A. van Dijk,
W.A. Huijsmans, M. van der Laan, J.C. Streng,

I. Wormgoor.

Redactie-adres: Westerstraat 17, 8011 CD Zwolle

Vormgeving: Rob van den Elzen bno (†)

Opmaak: Different Design Deventer

Druk: Hoekman Zwolle B.V.

ISSN 0926-7476 © Zwolse Historische Vereniging

Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INDRUK

ANTIQUARIAAT

BOEKEN & PRENTEN inkoop en verkoop

open: do. + vrij. 13.00 - 17.30 en za. 12.00 - 17.00

Zwolle
Overijssel
Literatuur
Kunst
Kinderboeken
etc.

**Kamperstraat 35
8011 LK Zwolle
telefoon 038 - 423 09 34**